

**PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL
BİLİMLERDE
BİR METODOLOJİ DENEMESİ: ÜÇLÜ DÜŞÜNCE
YÖNTEMİ/TRİOLOJİ
FROM PARTICLE PERSPECTIVE TOWARDS A
HOLISTIC PERSPECTIVE in SOCIAL SCIENCES A
METODOLOGY EXPERIMENT: TRIPLE THOUGHT METHOD /
TRIOLOGY**

M. Abdülmecit Karaaslan¹

Öz: Modern batı düşüncesinin varlığı, mekanist ve parçacı bir bakış açısıyla sadece maddeye indirgemesi dinin metafizik alanının ihmaline yol açtı. Şüphesiz bunda mantıkta üçüncü halin imkânsızlığını kabul eden, düşünce dünyasında bir dizi karşıt felsefe, düalite ve dikotomilerin ortaya çıkmasına yol açan Aristo mantığının/diyalektiğinin de rolü büyüktür. Özellikle Marksçı diyalektiğin karşıtlıkları birbirine indirgeyen maddeci anlayışı, bunun bilime ve felsefeye hâkim olması, doğu-İslam düşüncesinin durağan batı düşüncesinin ilerlemeci kabul edilmesi; bu parçacı bakış açısını daha da büyüttü. Tarih son yüzyılda bilgi-iktidar mücadelelerine sahne oldu. Özellikle son zamanlarda gelişen bulanık mantık, epistemoloji ve İslami ilimlerin metodolojisi olan Kelam ve Fıkıh Usulüyle bu parçacı bakış açılarından kurtulup bütüncül bir metodoloji, yeni bilgi ve hakikat üretimine yol açılabilir. Triolojik metod, bu bağlamda varlığın maddi-manevi ve ruhi gibi temel üç alanının olduğunu, bunların insanda beden-ruh-nefis üçlüsüne karşılık geldiğini, manevi alanda nefis kümesinde ruh ve maddenin kaynaştığını kabul etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Sosyal bilimler, diyalektik, Aristo kıyası, parçacı, bütüncül, üçlü, triolojik, indirgeme, yüceltme, fıkıh usulü, epistemoloji, bulanık mantık.

Abstract: The Modern Western thought reduced the existence to a substance with a particles and mechanistic point of view has led to the neglect of the metaphysics area of religion. Surely there is a great role of Aristotle / dialectic logic that led to the emergence of a number of the world thought the opposite philosophy, duality and dichotomy and accepting the logical impossibility of the third state. In particular, the mentality of Marx that reduce the oppositions to each other, it dominates the science and philosophy, accepting the eastern-Islamic philosophy as stable and Western philosophy as progressive, they all enhance the particles point of view. History has witnessed knowledge-power struggle through the last century. Especially recently developed fuzzy logic, epistemology and Islamic Theology and Fiqh Usul/Methodology a holistic methodology to get rid of these particles perspective, this may lead to the production of new knowledge and truth. In this context Triologhic method admits that the existence has three basic area like substantive, spiritual and psychic and they correspond to body, spirit and the self in human and also it admits that in spiritual area the spirit and material unites in the set of self.

Key words: Social sciences, dialectics, Aristotle analogy, particles, holistic, trilogy, triologic, reduction, glorification, fiqh method, epistemology, fuzzy logic.

¹ Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, akaraaslan@bartin.edu.tr

GİRİŞ

Sosyal bilimlerde geline son aşamada; her bilim dalı, tanım gereği kendi bakış açısından görüş ve olgulara yaklaşmakta ona göre bir takım hükümler vermektedir. Fen bilimleri, sosyoloji, insan bilimleri, psikoloji, tarih vb. sosyal bilimlerin varlığın temel üç göstergesi olan Tanrı-insan ve kâinatı sadece kendi bakış açılarından ele almaktadır. Bütün bilim disiplinleri arasında ortak bir uzlaşma sağlanması gereken felsefe bilimi, tüm bilimlerin verilerinden istifade ile genel bir değerlendirme görevi yapması gerekirken insan aklı ve arzularına dayanması, birinci derecede vahyi esas almaması sebebiyle eksik kalmaktadır. Bu özellikleriyle o, varlığını kendi bakış açısının kelime ve düşünce oyunlarına hapsedmektedir.

Modern toplumlarda bilime eskiden dine yüklenen mutlak otorite gibi bir işlev yüklenmektedir. Hâlbuki bilimde yasa ve teoriler, bir takım değişkenlere göre ortaya konulur ne kadar değişken hesap edilirse o kadar isabetli olunur. Kurumlaşmış bir takım yapı ve standartlar ihdas edilir; bunun dışına çıkan kişiler gruptan ihraç edilir görüşleri bilim dışı kabul edilir. Oysa Feyerabend'in "her şey mümkündür" sözünde olduğu gibi bilimsel tespitlerin yanlışlanması, her zaman mümkündür. Bilim tarihi bize bunu göstermiştir. Feyerabend, Lakatos'un yönteminin (Feyerabend, 1975, s.3-8) en sofistike ve en gelişmiş yöntem olduğunu kabul eder. Aslında bu sofistike/yanıltıcı metodolojiye göre metodoloji de yoktur. Aslında tek metodoloji olmayıp daima değişik metodlarla yenilenen bir çok metodoloji iç içedir. Yani Feyerabend, metodolojik plüralizmi savunur. Dolayısıyla bu makalede birden fazla yöntemi içeren bir metodolojinin imkânlılığını ele alacağız.

Bakış, yorum açılarının atomize olduğu bir dünyada maalesef bölünme kabul etmeyen hakikat, parçacı bakış açılarıyla bölünmek istenmekte buna göre tasarlanan bir ideoloji anlayışlarıyla devletler ve hâkimiyet teorileri kurulmaktadır. Bu çarpık anlayışa göre kurulan egemen güçler, askeri ve ekonomik gücü de ele geçirince "dünyaya barış ve mutluluk getireceğim/nahnu muslihûn" edasıyla ortaya çıkmaktadırlar. Kapitalist dünyanın hümanizmi, sosyalist dünyanın diyalektik materyalizmi, uzak doğunun spiritüalizmi ve mistisizmi insanlığa pek çare olmuş gibi gözükmemektedir. Bu açıdan disiplinler arası küresel bir bakış açısı ve yöntem bilime ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL BİLİMLERDE BİR METODOLOJİ DENEMESİ:
ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ/TRİOLOJİ

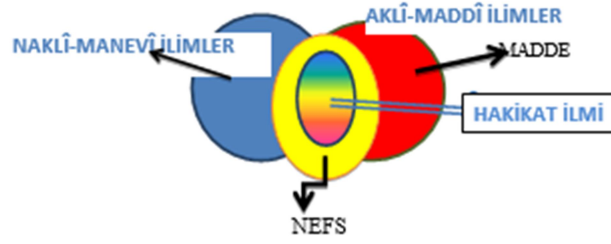
İnsanlığı sofizmden kurtarıp doğru düşüncenin temellerini atan Aristo ve Farabi'den modern epistemolojiye, Lao Tzu'cu diyalektik mantıktan Hegelci-Marksçı diyalektik mantığa kadar meseleler karşısında hüküm verme mantığı; ifrat tefrit arasında gidip gelmiştir. Bilimsel yargıda bulunma; bir başka deyişle hüküm verme ve çıkarım, ya lafızlar arasındaki tutarlılık geçerlilik ilişkilerine ya da zıtların çatışmasına indirgenmiştir. Oysa hepsinin de belli anlamda değeri olmakla beraber sadece biri yeterli değildi. İnsan aklını yaratan Tanrının vahyi devreye gerektiği gibi sokulmamıştır.

İslâm Kelâm ve Fıkıh bilginleri “Fıkıh Usûlü” adı verilen yöntembilimle doğruya ulaşmada/hüküm vermede yüzyıllar boyunca isabetli prensipler buldular. Bu prensiplerden hareketle hasseten İslâmî ilimler olmak üzere sosyal bilimlere inşa ettiler. Böylece İslâm Medeniyeti'ne ulaşıldı.

Sosyal bilimler gibi bir olguya/görüğe birçok etkenin tesir ettiği bir sahada sübjektiflikler çoktur. Bir meselede mutlak doğruya hükmetmek zordur. Belki doğruları *yalın-daha-en* kategorileriyle tasnif etmek olasıdır. Bu açıdan son zamanlarda gelişen Lütfi Askarzade'nin *Fuzzy Logic/Bulanık-Puslu Mantık* buluşu sosyal ve dînî bilimlerde yeni/küresel bir yorum ve hüküm çıkarma yöntemi olma yolundadır. Aliya İzzetbegoviç'in “Bütün felsefeler aslında üç noktada toplanır: Ruhçu düşünce, maddeci düşünce ve ortada İslam” şeklindeki öngörüsüyle “İslâm, üçüncü bir yol” olabilir (İzzetbegoviç, 1993, s.11). Temel İslam Bilimlerinin anlama ve çıkarım yöntemi olan *fıkıh usulü ve modern epistemolojiyi* de içeren bir *eklektizmle* sosyal bilimlere *bütüncül bir bakış açısı/yeni bir metodoloji* ortaya koyulabilir.

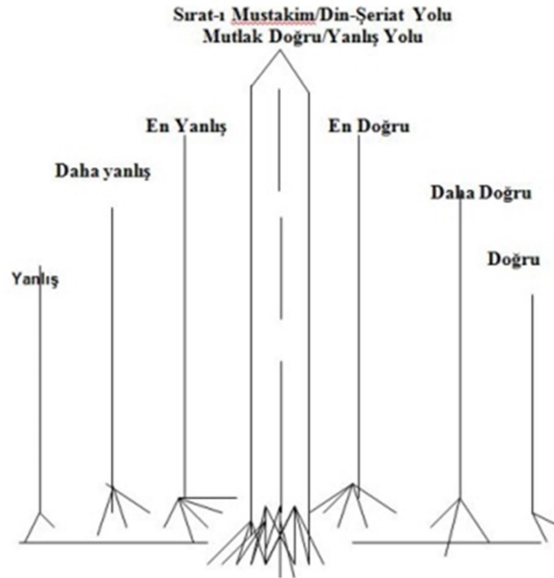
Düşünce ve bilim dünyası, ne diyalektik mantıkta olduğu gibi varlığı ikili karşıtlıklar halinde alan yapıya ne de basit Aristo kıyası çıkarımlarına dayanmaktadır. Bunlardan başka Yaraticının Peygamberler vasıtasıyla bildirdiği evrensel mantık prensipleri ve hakikatler de var.

Bakış açılarımızı bilimlerin tasnifinden hareketle, maddi ilimlerle manevi ilimleri salt birbirinden ayrı görmeksizin sırf insanın anlam arayışının bir yolu olarak düşünüp; tanımları gereği farklı bakış açıları ve değerlendirme yöntemleri olsa da tüm bilimlerin ortak kesişim kümesinde müşterek bir alana sahip olduğunu bilmeliyiz. Bu ortak alan, biz insanoğlunun anlam arayışına bir cevap ve bölünmez hakikate giden bir yoldur.

Şekil.1. Tüm Bilimlerin Ortak Kesişim Kümesi

Bu yönüyle yargılarımızı “maddeci-ruhçu ortada ikisinin nisbî bileşimi”, “ıfrat-tefrit ve ortada itidal”, “doğru-daha doğru-en doğru ve ortada mutlak doğru” veya “yanlış-daha yanlış-en yanlış ortada mutlak yanlış” ve aralarında görecelikler şeklinde sınıflandırıp; fıkıh usulü, Mecelle Külli Kaideleri, bulanık mantığın gerekçelendirme yöntemi ve modern epistemolojiyi kullanarak küresel-bütüncül bir bakış açısına sahip olabiliriz.

Şekil.2. Vahye Göre Yargılarımızın Temel Üç Alana Ayrılışı

Genelde insanın mekanik düşünce yapısında iki şey veya zıtlar arasında; benzetme/karşılaştırma yetilerinden hareketle çeşitli genel geçer doğrulara ulaşarak ıp ortayı/dengeyi/sentezi bulma isteği vardır. Sanki bu şekliyle farazi üç nokta olduğundan dolayı bu yöntemimize, *trioloji/üçlü düşünce yöntemi* adını verdik.

Bu bağlamda bütüncül bakış açılarımızı, mantık çeşitlerini, hüküm çıkarma yollarımızı, çeşitli şekiller ve kavram kümeleriyle vererek yöntemimizi temellendirmeyi düşünüyoruz. Bu yöntemin bizi, bilimsel tartışmalarda farklı iki yansıması olan *indirgemeci ve yüceltmeci parçacı bakış açılarından*, yöntem bireyselliğinden kurtaracağını düşünüyoruz (Özcan, t.y., s.383-389). *Bütüncül yaklaşım/Holistic paradigm*, birbiri ile ilintili ve eklemelenmiş

birimlerin bir arada değerlendirilmesiyle öznenin niteliğinin kavranabileceğini kabul eden yaklaşım biçimidir.

Bütüncül yaklaşım metotlarında, temel üç varlık alanı belirgin olmadığı için *triolojik yaklaşım*, bütüncül yaklaşımın açıklarını kapatmak için üretilmiştir. Metodolojik anlamda veriler elde edebilirsek triolojik yaklaşımı bir metot haline dönüştürebiliriz. Nihayetinde *triolojik metod*, en azından önermelerimizin/çıkarımlarımızın doğru bir sunum tarzı olması açısından kayda değer olacağı kanaatindeyiz.

MANTIK VE METODOLOJİNİN AŞAMALARI

Mantık ile epistemoloji arasındaki fark, mantık fen bilimlerinin ara bilimi olan matematik gibi değer hükümleri ifade etmezken, epistemoloji ait olduğu ilim dalının temel doğrularından hareketle önermelerin, kıyasların, delillerin tutarlılık, geçerlilik, doğruluk, bilgi konusu olup olmadığı hususları üzerinde durur. Epistemolojiler de neticede mantık bilimini kullanırlar. İslam dünyasının mantık ve metodoloji ile münasebetini devirlere göre şu şekilde almak mümkündür.

Hz. Peygamber (S.A.S)’den Gazali’ye Kadar İlk Dönem:

Kur’anın kendine has bir ilahi mantık sistemine sahiptir. Sonradan kelimcilerin isimlendirdiği “nazar/bakış” denen, Aristo kıyasındaki gibi bazen sonuç önermesinin bazen de küçük önermenin gizli olduğu bir diziliş vardır. Mesela “Eğer o ikisinde (yerde ve gökte/evrende) Allah’tan başka tanrılar olsaydı o ikisinde fesad (bozgunculuk) ortaya çıkardı.” âyetinde “iki veya daha fazla tanrılar olsa onlar aynı evrende birbirinin işini bozar dolayısıyla Tanrı birdir.” önermesi gizlidir. Allah kuldun kısaca kâinata bakıp düşünüp bir teşbih yapmasını istemektedir. Hz. Peygamber (S.A.S) döneminde bazen Peygamberimiz Sahabelere bazen de sahabeler Peygamberimize soru sorarak karşılıklı diyolog (diyalektik) yöntemiyle hakikatleri öğreniyordu.

Hz. Peygamber (S.A.S)’in vefatından sonra âlimler ihtiyaç duydukça kendi yöntemlerini kendileri üretmişlerdir. Bu bağlamda ilk fıkıh usulünü (anlama yöntembilimini), er-Risale adlı eseriyle İmam Şafii telif etmiştir. Sonra hadis usulü pey der pey teşekkül etti. Böylece ilk 400 yılda fıkıh usulü zamanla sistemleşti. Aristo Kıyasından farklı olsa da fikhi kıyas,

Aristo kıyasının İslam dünyasından yayılmasından evvel, hem Hz. Peygamber ve sahabelerde ve hem de sonraki iki nesilde çok belirgin olmasa da potansiyel olarak vardı. Buna *rey ve içtihad* denilmiştir.

İki Değerli Mantık: Aristo Mantığı ve Fıkıh Usulü Dönemi:

Emevîler dönemi tercüme hareketlerinden sonra eski Yunan'a, felsefe-mantık ve doğa bilimlerine ait ne varsa Arapçaya tercüme edilerek kütüphanelere dolduruldu. Oradaki bilgileri İslam bilginleri alıp hazmederek geliştirdiler. Birçok yanlış düzeltip, yeni keşiflerde bulundular. Bu dönemde Aristo mantığı da başta Kindî, Farabi, İbni Sinâ ve diğerleri vasıtasıyla İslam dünyasına yayıldı. Bu bilgi ve düşünceler, başta hadisçiler ve kelimciler tarafından reddedildi. Hatta Mutezile ve Şia gibi mezhepler bile bunu reddetti (Çaldak, 2006, s. 8). Devamında Mutezili/aşırı akılcı fikirlerin ortaya çıkmasında; Eski Yunan topraklarını Müslümanların fethetmesi ve tercüme hareketlerinin etkili olduğu kabul edilmektedir. Böylece Kelam ilminde daha önce olmayan birçok sorular ortaya çıkarak önemli değişikliklere vesile oldu. Sistemli, aşırı (ifrat) bir akılcılık ve iradecilik Mutezile, akli ve iradeyi dışlayan Cebriye, ifrat ve tefrit şeklindeki iki kenardaki olumsuz uçları temsil etti (Gölcük, Toprak, 1988, s.25-48). Aristo mantığının aşağıda ayrıntısıyla bahsedileceği iki değerli yapısı; akli-iradeyi yücelten ve indirgeyenler şeklinde ikili ve ikisinin arasında ortada/dengeli bir çözüme ulaşmak isteyen üçlü bir mantık ve metodoloji ortaya çıkardı. Ehli Sünnet inanç mezheplerinden Matüridiye ve Eş'ariye, bu ikisinin ortasında mutedil bir yol izledi. Şüphesiz başka akımlar, başka siyasi-fikri-dini-coğrafi sebeplerle de ortaya çıktı ama en belirginleri bunlardır.

Gazali, mantığı Kur'an'da (Şura, 42/17; İsrâ, 17/35) tarif edilen "Kıstasu'l-Mustakîm (dosdoğru ölçü aleti)" olarak kabul eder ve diğer ilimlere göre onu, onları tartan bir teraziye benzetir. Bu hususta Gazali; mantığı, İslam'a inanmayanlara ve muhaliflere karşı savunmada bir alet olarak kabul eder. Fıkıh usulü içinde mantığı sistematik olarak ilk uygulayan Gazali kabul edilir. Bu sebeple O'nun çağı fıkıh usulünün altın çağı olarak kabul edilir. Eseri *Mustasfa* birçok kıyas örnekleri ile doludur (Çapak, 2003, s. 5). O'na göre dînî açıdan mantık ilminde ne olumlu ne de olumsuz hususlar vardır. Mantık, kıyasların usulünü, *burhanın* öncüllerinin şartlarını, bunların nasıl tertip edileceğini, hadd-i sahih denilen tarifi şartlarını, bunun nasıl takip edileceğini araştırır. Ona göre bilgi, ya tanım yoluyla öğrenilen tasavvurdan ya da burhan yoluyla öğrenilen tasdikten ibarettir.

Bunlarda inkâr edilmesi gereken bir yön yoktur (Emiroğlu, 2012, s. 49). Gazali'den sonra deyim yerindeyse İslami ilimler içerisinde meşruiyet kazanan mantık ilmi; zamanla kelam, fıkıh hatta tasavvuf gibi dini ilimler tarafından bile doğru bilginin formel ölçütü olarak kullanılmış, farz ilim görülmüştür (Ayık, 2007, s.30-33).

Aristo Mantığı, “belli şeyler kabul edildiğinde onlardan başka şeylerin de zorunlu çıkacağı” ilkesine dayanıyordu. İslam dünyasında medreselerde Aristo'nun kategorilerinin bir şerhi sayılan mantık/isagoci okunmadan fıkıh usulü okunmazdı. Mantığa Suyûti ve İbni Teymiye gibi bazı bilginler, “batı dünyasının kendine ait kavramları vardır onları kullanırsak biz de farklı sonuçlara varırız” diye itiraz etti. İbni Teymiye daha sonra fıkıh usulündeki kıyas ile Aristo kıyasının aynı olmadığı görüşündedir (Özervarlı, 2008, s. 110). Ona göre fıkıh usulü kıyası, analoji/benzeşim yönüyle daha burhânî/kesin bir kıyastır. Asl ile Fer' arasında iki örnek vardır ve ikisi de birbirine suret bakımından benzerler. Aristo kıyasındaki orta terim her ne kadar Fıkıh Usulündeki illete benzese de fer'in asla tam benzemesi yönüyle fıkıh usulü kıyası farklıdır (Uludağ, 1987, s. 41). Gazaliyle birlikte mantık ilminin fıkıh usulüne girdiği söylene de fıkıh usulcileri kendilerine has yöntem ve terimleri oluşturmuşlardır. Bu meyanda fakihlerin metodu, mütekellimîn metodu ve karma metot olmak üzere üç yöntem takip edilmiştir. Günümüzde de fakihler karma yöntemi ve batıdan alınan bir takım yorum ve analiz yöntemlerini kullanmaktadırlar.

Aristo kıyasına yapılan eleştirilerden birisi de tümeller sorunu ve zincirleme kıyastır. Çünkü tutarlı ilişkiler kurulduğunda zincirleme kıyas da belli bir değer ifade eder. Tümeller her ne kadar eleştirilse de her önerme için kapsama girmeyen örnekler çok fazla tespit edilememiştir. Tümellerde daha çok geçmişe yönelik birikimli bilgilere atıf yapılarak bir genellemeye gidilirken “-geleceği hesaba katmıyorsun dolayısıyla bu önerme doğru değildir” gibi bir itiraz fen bilimleri için kısmen doğru olsa da metafizik için doğru değildir.

Aristo'nun bu mantık anlayışı “doğru olmayan şey mutlaka yanlıştır, sıcak olmayan şey mutlaka soğuktur” gibi bir anlayışı doğurmuştur. Onun mantığında belirsizliklerden değil kesinliklerden hareket edilmekte olup şüpheciliğe yer yoktur. Hâlbuki hayat belirsizliklerle dolu olup özellikle sosyal bilimlerde matematik kesinliklere fazla yer yoktur. Aristo mantığı gerçeği ortaya koymaktan çok onu muhataba kabul ettirme esası üzerinde durmuş

olup ona olumsuz cedelin gölgesi düşmüştür. Sofistler dönemine kıyasla düşüncedeki grelilikler azalmıştır.

Eflatunun ideler-görüntüler ikilemi şeklindeki varlık anlayışına karşı çıkan Aristo z ile görüntünün aynı şey olduğunu ileri sürerek bunu mantığına da yansıtılmıştır. O, mantık biçimlerinde varlık şekillerini görmüştür. O'na göre duyularla elde edilen bilgi (tecrübe) muhtemel olanın doğrulanmasında son evre değildir. Önermelerin doğrulukları duyular yoluyla değil zihin sayesinde sağlanır. Bilimin nihai amacı nesnelere tanımlamak ise bunun şartı da tümdengelim ile tümevarımın bileşiminde yatmaktadır.

Bilginin "zaruriye ve mmkne" denk geldiğini kabul eden Aristo mantığı, zarurinin bilgisinin ispatının ilimde olduğunu kabul eder. O, ilk ve temel bir vazife ile görevlendirdiği akl-ı selimi, sezginin ve diyalektiğin rolünü inkâr etmemekle birlikte bunun gerçek değerini, yerini ve rolünü belirtir. İlmin taalluk ettiği konular bakımından mmkne ve zaruriye taallukuyla, hareket noktası bakımından da sanrılarla zaruri prensipleri kesin olarak ayırt ettiği anlaşılır. Yine O, ameli/pratik-gündelik hayatın mutlak hakikatin bilgisini gerektirmediğini ileri sürerek aksiyoma (belit/postlat; bir kuramın veya kıyasın ilk kesin kabul edilen önermesi) ait bilgileri ise sırf spekülatif gerçek bilgilerden tamamıyla ayırt eder (Atademir, 1974, s. 172 vd.).

İslam akait/kelâm ilminde de Aristo'nun sofistlere ve Platon'a karşı geliştirdiği mantık gibi eşyanın hakikati sabittir, değişmez. Yani bir şeyin hem doğru hem yanlış olduğu, hem elma hem top olduğu kabul edilmez. Kavramlarla isimler aynı şeye tekabül ettirilir. Farklı bir lemde farklı bir insan olduğu var sayılmaz.

Ehli hadis veya ehli eser, din üzerine yani kelmi ve fıkhî konularda konuşurken sadece Kuran-ı Kerim ve peygamberin sözleriyle, başka bir deyişle Kitap ve Sünnet'le yetinmeyi yöntem olarak benimsemişlerdir. Asla insanın kendi düşüncesiyle bu konuda görüş ortaya koymasını ve yorum yapmasını, bu konularda akılı kullanmanın gerekli olduğunu kabul etmemişlerdir. Fakat kelamda ehli nazar, fıkhîta ehli rey olarak bilinen kesim, her iki alanda kitap ve sünnetin yanı sıra insan aklını ve düşüncesini de karşılaşılan sorunları çözmede bir yöntem olarak kullanmışlardır (Durusoy, 2010, s.16).

Aristo mantığının tarif ve ispatı ortaya çıkararak ve kesinliği öngören yapısı; batı düşüncesinde sıkça görülen materyalizm-idealizm, rasyonalizm-amprizm, fideizm (inançcılık)-sayntisizm (bilimcilik) gibi zıt doğmatizmleri doğurmuş, birinci düşünceden olmayan sanki mutlaka ikinci düşünceden olacakmış gibi monist (birici) düşünce şekillerini ortaya çıkarmıştır (Çelebi, 2002, s. 43-44).

Farabi, İbni Sina ve Gazali geleneği ile günümüze kadar gelen mantık sistemi, İslami düşünceyi anlatmada, başka düşüncelere karşı savunmada ve kendi kanıtlarını ifade etmede bir alet olarak kullanmayı başarmışlardır. Bulanık mantık alanında yapılacak çalışmaların, Aristoteles mantığının yetersiz kaldığı alanlarda İslami ilimlerde bir alet olarak kullanılması mümkün olabilir.

Matematikselsel Metodun Kullanıldığı Dönem:

Hristiyanlığın Aristo mantığıyla deneye gözleme başvurmadan tümellerle inanç esaslarını açıklamasına tepki olarak Dekart matematikselsel yöntemi doğa bilimlerine uyguladı. Buna göre matematikselsel metot; zihindeki bir takım (büyüklük-küçüklük, üçgen, daire vb. gibi) soyut kavramların tümdengelimle var kabul edilmesi ve ispatı demektir. Bu yöntemin/metodolojinin doğa bilimlerine uygulanmasıyla teknik gelişmelerin önü açıldı. Bir dizi keşifler yapıldı. Gittikçe inanç alanı bilim dışına itildi. Böylece rasyonalizmden pozitivizme ve ampirizme geçildi. Bu dönemde, bugünkü anlamda metodolojinin esasları oluşturuldu. Pozitif bilimlerde; tümdengelim, hipotez, gözlem, analiz-sentez, tam sayım gibi özellikler, metodoloji ve bilim felsefesinin ana esasları oldu (Özden, Elmalı, 2014, s. 128-129).

Üç Görünümlü Mantık: Diyalektik Mantık Dönemi:

Diyalektik kelimesinin kökenine baktığımızda Yunancadaki “logos” kelimesini buluyoruz. Logos’un söz/konuşma ve akıl olmak üzere iki anlamı vardır. “dia” ön takısı, “karşılıklılık, bir alıveriş” ifade eder ve karşılıklı söz alışverişinde bulunmak, tartışmak anlamına geliyor (Foulquie, 1975, s. 7). İslam dünyasında ortaya çıkan bilimlerden ilm-i cedele denk gelebilir. İslam dünyasında isagoci geleneğiyle gelişen Aristo mantığına da dayanan ilm-i cedel, muhatabın durumuna göre onun delillerini çürütme ve kendini veya kendi grubuna müdafaa etme olarak kullanılır. Diyalektik, tarihte çok değişik anlamlarda ve mantıkla eş

anlamli kullanilmıstır. Diyalektik, Hegel'de somuttan soyuta hareket etme, Marx'ta soyuttan somuta yükselme Şeklinde kendini gösterir (Sezen, 1996, s. 56). Ana karakteri, tez-antitez-sentez (inkrın inkârı) Şeklinde zıtların çarpıŐması olarak öngörülen diyalektiğin metot olup olmayacağı tartıŐmalıdır (Sezen, 1996, s.73 vd.).

Diyalektiğin sistemli bir halde bir ideoloji ve bu ideolojinin uygulama zemini bulduğu Marxçı diyalektiğe *diyalektik maddecilik* denir. Temelde kanun fikrinden kaçan, evrensel kanunları deėiŐmeye engel gören, causalite/sebepliliği dar kafalılık ve bir zihin alışkanlığı sayan diyalektik maddecilik, kendine göre bir takım kanunlar koymuŐtur: Bunlar; a) Her Şeyin deėiŐtiėi ve süreç içinde olduğu, b) Her Şeyin birbirini karşılıklı etki ederek, bir helezon gibi iki ileri bir geri hareketle bir gelişim gösterdiği, c) Bu gelişim ve ilerleyiŐte hem kendini (tasdik/tez) hem zıddını (antitez/inkâr) ihtiva ettiği ve her Şeyin dönüŐüp zıddı haline geldiği (red), ardından reddin reddi/inkrın inkârına (sentez) dönüŐtüėü, her oluŐumun ardında bu üç görünümlü monist/teki, helozonik, sosyal ve biyolojik-maddi hareketin olduğu, d) Bu hareketin; bazen hamleler yaptığı, Fransız ve Rus devrimi gibi reformlara sebep olduğu gibi temel varsayımlara sahiptir (Sezen, 1996, s. 100-101).

Bu ilkelerden hareketle örneğin; suyun ısınıp buhara dönüşmesi gibi toplumsal hayatta da Őartlar oluŐunca devrimler/deėiŐimler gerçekleştiği kabul edilmektedir. Böylece tüm doğa bilimleri ve sosyal bilimler, bu ilişkiler zeminine indirgenmiştir. Adeta ruh gibi metafizik bir kavram; maddenin en yüksek hareketi, bir tür enerji hali Şeklinde izah edilerek materyalizm bilimselleŐtirilmiŐtir. Düşünce, harekete indirgenerek bir fiziki hareket kanunu gibi maddeyi, tarihi, olayları yönlendirdiği iddia edilmektedir (Bolay, 2009, s. 84, 232). Bu yönüyle bir felsefeden çok, felsefemsi bir çaba gibi görünmektedir. Diyalektik hakkında müstakil kitap yazan Paul Foulquie, kitabının sonuç kısmında diyalektiğin düşünce dinamizminden başka bir mantıki açıklamasının yapılamayacağını –Marksılar ne derse desin- onun mantık gibi bir yöntem/metodunun olmadığı sonucuna varır (Foulquie, 1975, s. 133-135). Zaten daha önce Aristo'nun diyalektiği, muhatabı ikna etmek için cedel anlamında kullandığını da ifade etmiştik.

Bu yönüyle diyalektik belirgin bir mantığa dayanmadığı, önceden koyulan bir fikrin gya eliŐiėi ile karŐılaŐarak senteze dönüŐtüėü iddia edilirken yeni bir duruma gelindiği farz edilirken baŐlangıçtaki kendi haline de dönebilmektedir. İfade ediliŐi açısından üç değerli gibi görünse de aslında tek değerli bir mantık anlayıŐıdır. Aristo Mantığının; nc halin

imkânsızlığını kabul etmeyen yapısı, doğru ile yanlış arasında kısmen doğru-yanlış gibi bulanık alanları izah etmede aciz kalması, zincirleme kıyas ve tümeller sorunu gibi bir takım yetersizlikleri olduğu ifade edilmiştir. Buna rağmen ideolojik davranarak toplumdaki bir takım değerleri yıkmak isteyen düşünür ve eylemciler, kitleleri peşlerinden sürüklemek (Hoffer, 1998, 23) için ona büyümlü bir anlam yüklemişlerdir (Çubukçu, 1990, s. 209).

Marks'ın "tarihi mücadele, üretim araçlarının dönüşmesi ve sınıfsal mücadeleden başka bir şey değildir" demesi gibi bir takım ön kabullerden, bir tür genişletilmiş tümdengelim ve tümevarımlardan ibaret olan diyalektik; bir takım mistik ve dînî öğelerin yok sayılarak izah edilmesinden ibarettir. Aslında tarihte en basit anlamıyla Heraklitos'un değişim felsefesinin biraz geliştirilmiş diyebileceğimiz bu felsefe, ilerde Marksizm'de olduğu şekilde tüm insanların ortak ve eşit yaşayacağı mükemmel bir düzene doğru evrileceği romantik bir hedef gütmektedir. Ali Şeriatî'nin (2011, s. 186-187) tersine bakış açısıyla değerlendirdiği gibi "Eğer ilerde her şey mükemmel olup sınıfsız bir toplum kurulacaksa diyalektik duracak demektir. Duruyorsa aksine önceye doğru diyalektik yok demektir." Ya da "Tam sosyalizmin gerçekleştiği; komünizme ulaşılan toplumda, Marx diyalektiği hasıraltı ediyor. Aslında diyalektik, komünist manifesto yayınlanana kadar devam ediyordu; onun yayınlandığı gün, diyalektik donuklaştı". Diğer yandan diyalektiğin bilimsel bir mantık olmadığını Bolay (2009, s. 89), şöyle izah etmiştir:

Bilimin gelişmesi diyalektiğe uygun olsaydı bu çok basit olur ve bilim tarihi, üçlü bir aşama ile gerçekleşirken sürekli bir ilerleme göstermiş olurdu. Hâlbuki bütün tarih; mantiki tutarlılık, zorunluluk, ihtimâliyat, iç sebeplilik, bağımsız serilerin karşılıklı tesirlerinin yekdiğerine karıştığını göstermektedir. Bu da tabiat-bilim ve insan tarihinin birici/monist ve basit bir formüle sığdırılmayacak kadar karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Hâsılı Hegelci ve Marxçı diyalektik, ancak bir kehânete inananların moral ve eylem kaynağıdır.

Neticede Marksçı anlamda diyalektiğin en büyük hatası, din-ruh, manevi değerler gibi her şeyin madde ve enerjiye indirgenmesi, zaman içerisinde sabit değişmeyen ilkelerin pek kabul edilmemesi, *değişmeyen tek şeyin değişim* olduğu gibi monist bir kaidenin kabul edilmesidir. Nitekim Rus ve Çin Sosyalizmi'nin kapitalizme yaklaşmasıyla bu, uygulama düzeyinde de ortaya çıkmıştır.

Mana ve soyutu, maddeye indirgeyen Marksçı diyalektik dışında, soyutu da kabul eden diyalektik yöntem; tam bir yöntem olmasa da mesele ve kavramlar arasında ilişkiler

kurmada, mantık ilminin ilkeleri dâhilinde düşüncenin üçlü hareketinde bir tasnif kolaylığı vermektedir. Üçlü gözükse de aslında monist bir yapısı vardır. Peki, İslam'da bu tür zıtları ele alan bir izah tarzı yok mudur? Vardır ama tek farkla ki İslam'da varlığın erkek-dişi, ışık-karanlık, iyi-kötü, hak-batıl gibi çift oluşlar teke bağlı olup, varlığı sonsuz ve zorunlu olmayıp her şeyde çatışmaz. Batıl haktan uzak düştüğü için batıldır yoksa tam zıddı değildir. “Eşya zıtlarıyla bilinir/” ilkesi bize bir tarif ve açıklama kolaylığı verir. Bilgi ve bilgisizliği anlatmak için kullanılır. Bulanık mantığın ve rölativizmin/göreceliğin bakış açısıyla bilgi nispeten bilgisizliği, bilgisizlik de nispeten bilgiyi içerir. Gittikçe bilgi artıyorsa zıtlardan diğeri azalıyor demektir. Bu ise gitgide zıtlar birliğinin, yok olmasına diyalektiğin ortadan kalkmasına yol açar. Yok eğer bilginin konusu tükenmeyecekse bilinmeyen bir taraf da her zaman kalacaksa bu kapı diyalektik maddeciliğin kapısına değil, rölativizme açılır (Sezen, 1996, s. 104). Burada zıddın ve zıddiyetin görünüş olduğunu, izafiliğini, geçiciliğini görürüz. Fakat diyalektik maddecilik, zıtları ve evreni ebedi görür (Sezen, 1996, s. 104).

Diyalektik maddecinin, haddi zatında teorik fiziğin entropi-termodinamik kanunlarını görmezlikten geldiği açıktır. Maddeciler, aslında maddenin bu sınırlılık duvarı karşısında tedirgindirler, onlar sınırlı tuğlalarla sonsuzluk duvarının örülemeyeceğini görüyorlar. Oysa madde sıfıra indirgenemez ve sonsuz da yapılamaz. Onlar maddeye değişme yükleyerek onu sonsuz yapmak istemektedir. Oysa ilmi gelişmeler göstermiştir ki madde ve enerji dengesi sabit olsa ve ona dışarıdan bir varlık nur üflemese kapalı kap durumunda olan evren gittikçe yavaşlayacak bir gün âlem statikleşecekti (Arvasi, 2001, s. 31).

Mevlana bu gerçeği; “her şey zıddıyla açığa çıkar. Allah'ın zıddı olmadığı için açığa çıkmaz.” şeklinde belirtir. İslam'da diyalektik aramak, bizi Zerdüştlük'teki düalizme/ikiciliğe götürebilir. Batıdan farklı olarak İslam'da hakikat inşa edilemez. Hakikat mevcuttur montajla elde edilemez. Mevcut hakikatin elde edilmesinde akıl başrolü oynar ama hakikatin kaynağı da vahiydir. “Gerçek/hak, Rabbindendir.” (Bakara, 2/147) âyeti, bu kaynağın Allah olduğunu ifade eder. Böylece hakka sorgusuz teslim olmak yani imân devreye girer (Sezen, 1996, s.85-89).

Bu bağlamda “Bütün ideolojiler ve felsefeler hakikatten bir parça taşır ama hakikatin tamamı değildir” gerçeğini belirtmek gerekir. Fakat “En yüce ve üstün hakikat, İslam'dadır” (Buhari, Bed'ul-halk, 16-17).Neticede diyalektik, zıtları birbirine

indirgemenen varlığın değişik tezahürleri olduğunu, her oluşun Allah tarafından yaratıldığını, yaratılmadan önce Allah'ın ilminde (levh-i mahfuz) olduğunu belirterek bilginin inşâî sürecinde bize faydalı olabilir. Varlıktaki bu zıtlı/çift oluşlara bakarak bir düşünce zenginliği oluşturulabilir mi? Oluşturulabilir ama neticede zıtlar, birbiriyle etkileşip yeni bir şey üretmediği için ona da diyalektik denemez. Yani diyalektikte yaratıcı bir güç ve tutarlı bir sebep sonuç ilişkisi özellikle sosyal olaylarda aramak zordur. Aristo kıyasına veya ilerde ifade edeceğimiz gibi son zamanlarda gelişen bulanık mantığa ihtiyaç vardır ki bu da onun tek başına bir yöntem olmadığını ispatıdır.

1.5.Epistemoloji ve Eleştirisi Dönemi:

Epistemoloji, tarihte kullanılmasına rağmen özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle moda olmuş bir bilim dalıdır. Mantık yapısı gereği formel bir bilimdir. Herhangi bir bilim dalının temel doğrularının içeriği ile ilgilenmez. Düşünceler arasındaki ilişkiyi düzenleyen yasalar vardır. Mantık bu ilkeleri bulmaya çalışır. Bir bilim dalının doğruların mantıksal formel yapıya uyarak mı üretildiğini mantık; kaynağının ne olduğu, içeriksel doğruluğu, anlamlılığı, tutarlılığı, geçerliliği gibi konularla ise epistemoloji ilgilenir. Bilim felsefesi, bilgi kuramı (the theory of philisophy), bilgi bilim (the theory of knowledge) gibi kullanımları vardır (Haçerlioğlu, 2006, s.32-33). Kısaca özne-nesne/suje-obje ilişkilerinden yola çıkarak, bilginin oluşumu ve değeri üzerinde durur. Epistemolojiye göre bilginin alındığı nesne ile örtüşmesi ve uyumu doğruluktur. Doğruluk; algılar, kavramlar, bilimsel kuramlarla, nesnel gerçeklik arasındaki uygunluktur. Doğruluğu açıklamak için bir örnek vermek gerekirse; “altın sarıdır” ve “altın madendir” diye verilen iki önermede altınının sarı olması, doğru veya yanlış olabilir ama altın madendir önermesi kesinlikle doğrudur. Zira nesnenin uygunluğu söz konusudur (Cevizci, 2012, s.32).

Epistemoloji, bir bilgi nesnesinin doğru olması için anlamlılık ve tutarlılık ve geçerlilik olmak üzere temel üç şart ortaya koyar. Epistemolojinin temel kavramlarından biri de gerçeklik kavramıdır. Gerçeklik bilinçten bağımsız olarak nesnel dünyada bulunan varlıklardır. Yani nesnenin kendisidir, hayali değildir. Genelde doğru kavramı ile birlikte kullanılır ama felsefede bu iki kavram farklıdır. Doğruluk bilgiye ait bir özelliktir ve subjektiftir/özneye bağlıdır. Ama gerçeklik nesnel dünyaya/müşahede âlemine ait bir varlığın özelliğidir. Nesnel dünyada var olan ama bir insan tarafından algılanmamış bir şey yine de gerçektir. Bilgi ile gerçeğin uyumu bilginin doğruluğunu sağlar. Epistemolojinin

bir başka temel kavramı da “temellendirme”dir. Atılan bilgilerin sistemli hale getirilip çeşitli felsefe ve metotların üretilmesinde içe yarar. Bir de epistemolojik teoriler vardır: Bunların başlıcaları; sofizm, rasyonalizm (akılcılık), ampirizm (deneycilik), analitik felsefe ve benzerleridir (Bolay, 2009, s.43-44). Özellikle analitik felsefe, felsefeyi düşünsel bir etkinlik olmaktan çıkarıp bir dil analizi olarak algılayan felsefi akımdır. Bilimlerin dilini çözümlenmeye ve onların kavram yapısını araştırmaya önem verir. Ludwig Wittgenstein, bu akımın önde gelen temsilcilerindedir.

Doğru bilginin imknlılığı felsefede bir problemdir. Çünkü duyular mı zihin mi? yani dıştan gelen veriler mi içten gelen veriler mi? veya vahiyden gelen mutlak veriler mi esas alınacak konusunda bir birlik yoktur. Söz konusu İslam olunca veya felsefenin metafiziği esas alan-almayan kolları söz konusu olunca epistemoloji de bir eleştiriye tabi tutulabilir. Din felsefesi ile ve tasavvufun sübjektif dini tecrübeyi kabul ve din bilimlerinin kendine has bir dn epistemolojisinin oluşturulması da imknlıdır. Nitekim bu konuda birçok çalışma vardır. Aristo mantığının tmellerine ve zincirleme kıyasına yöneltilen eleştiriler epistemolojinin içerik önermeleri söz konusu olunca epistemolojiye de yöneltiler. Formel ve sembolik mantık gibi bu konuda yapılmış sembolik formel epistemoloji çalışmaları da vardır.

1.6.Postmodernist Dönem ve Dn Bilimlerde Yeni Metod Denemeleri Dönemi:

Post modernist dönemi Einstein’ın İzafeyet/rölativite/izafeyet/görelilik kuramı hazırladığı ileri sürülür. Heisenberg’in Belirsizlik Kuramı, Entropi ve Termodinamik Kanunları, Max Planc’ın Quantum Fiziği ve sonrasında gelişen teorik fizikle bilimde kesinlikler kayboldu. Bundan cesaret alan akademisyenler, batıda Hristiyanlığa özgü ortaya çıkan linguistik (dilbilim)-semantik (anlambilim)-hermeneutik (yrumbilim) gibi metotları; fıkıh-tefsir-hadis usulüyle birleştirmek istediler. (Nar, 2010, s. 45-46). Aslında bunun altında biraz ilginç/sıra dışı olmak, yeni yöntemler üretmek hatta bazılarına göre reformlar yapmak; yüzyıllardır süren bazı yanlışları düzeltmek gibi anlayışlar olmuştur. İlk dönemlerde bir Fazlurrahmancılık etkisi revaç buldu. Fakat 1400 yıllık birçok şekilci-ieriki uygulama ve esasların değişmesi söz konusu olunca iki binlere doğru bu akım da yavaşladı. Bugün İlahiyat sahası içinde Tefsir, hadis ve kelam başta olmak üzere tüm temel ve yardımcı İslami ilimlere yön veren yöntembilimin Fıkıh usulü olduğu, aslında diğer usullere çok fazla da ihtiyaç olmadığı kabul edilmeye başlandı. Mamafih İslam lkelerindeki

kanunlaştırma hareketleri vs. nazarı itibara alınınca tanımlama, sınıflandırma, kanuni kod haline dönüştürme, hukuk normu ve teorisi oluşturma noktasında epistemoloji dâhil yukarıda sayılan tüm bilim dallarından müşterek bir usule/yöntembilime ihtiyaç olduğu kanısındayız. Aslında benzeri ilimlerin bizde de olduğunu itiraf etmekle beraber öncelikle yapmamız gereken “hikmet (ilim) müminin yitik malıdır onu nerede bulursa alır.”(Tirmizi, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 17) hadisinden yola çıkarak kendi kültür, medeniyet ve kavram dünyamıza yabancılaşmadan, başta dini bilimler olmak üzere tüm sosyal bilimleri kucaklayan, adeta bir bileşik gibi yeni bir madde oluşturan yöntembilime ihtiyaç vardır. Bunu yapmayı yeni kavram ve terimler üretmediğimiz takdirde, batının kavram ve terimleriyle düşünmeye devam edeceğiz.

Feyerabend, bilimin epistemolojik statüsünü, muhakkak addetmez. O, bilimin değer ve statüsünün en iyi şekilde ancak bilimin ciddi rakipleri ile karşılaştırılmasıyla değerlendirileceğini öne sürer. Bu da sadece bilimin devletten ayrılmasıyla değil, dinin değişik kollarını, mistisizmi, büyüü vb. de öğreten bir eğitim sisteminin kurulmasıyla gerçekleşecektir. Bu sistem bireye benimseyebileceği ideolojiyi tercih etme ve savunma hakkı verecektir. Bu şekilde bilim daha da heyecanlı hale gelecektir. Kısaca ona göre bilim, insanın elinde hedonist amaçlarla canavar da bir kedi de olabilir (Chalmers, 1994, s. 249-252). Bu gerçeğe göre geleceğin eğitim sisteminde; atomize dersler değil bütüncül bakış açısı hâkim olacak, değişik disiplinlerin ve hatta disiplinler arası mukayeselerin yapıldığı dersler yer alacaktır. Öğrenci okulda cemaatin bir üyesi olarak yer alacak, kendine yetebilecek/geçimini sağlayabilecek, bir takım el sanatlarını yapabilecek, usta-çırak ilişkisine sahip bir eğitim sistemi olacaktır (Rifkin-Howard, 2010, s.234-236).

Bu altıncı aşamanın altında her konuda olmasa da bazı konularda, bulanık/puslu mantık bize bir takım yeni çığır açabilir. En azından hükümlerimizin, bilginin sunumu ve tasnifi noktasında yeni imkânlar kazandırabilir. Şimdi biraz da bu konu üzerinde duralım:

1.7.Üç Görünümlü Çok Değerli Mantık/Fuzzy Logic ve Sosyal-Dini Bilimler Dönemi:

Kitle iletişim araçlarının artması internet gibi bilgiye ulaşımın kolay olduğu bir çağda “e yapmalıyım?” sorusundan çok “niçin yapmalıyım?” sorusu üzerinde odaklanmaktadır. Aristo mantığının iki değerli keskin yapısı herhangi bir konuda insanı iki tercihten birine zorlamaktadır. Hâlbuki NLP'nin tespit ettiği bir hakikate göre “Bir seçeneğiniz varsa aslında seçeneğiniz yok demektir. İki seçeneğiniz varsa ya doğru ya yanlış yaparsınız. Gerçekten üç ve daha fazla seçeneğiniz varsa işte o zaman seçeneğiniz var demektir.”

İşte böyle bir düşünceden yola çıkan fuzzy logic/puslu-bulanık mantık, Aristo mantığının üçüncü halin imkânsızlığını reddeden iki değerli yapısına karşı doğru ile yanlış arasında; kesin doğru (mutlak), en doğru (çoğunlukla doğru), daha doğru (ağleb-i zan) ve az doğru (yalın) gibi seçenekler sunmaktadır.

Bu mantık, ilk defa 1965 yılında Askarzâde (Zadeh)'nin Berkeley Üniversitesindeyken; “Information and Control” adlı dergide teknik bir problemin çözümünde ileri sürüldü. Hakkında şu ana kadar 35.000 makale yazıldığı ifade edilmektedir. Matematiğin kümeler ve soyut mantığına dayandırılmaktadır. Küme kavramı hakkında daha önce çalışma yapmış Cezerî gibi Müslüman bilim adamlarıyla Leibniz, Boole, George Cantor'un yaptığı çalışmalar; matematiğin sembolik formel mantık haline dönüşmesine yol açmıştır. Küme mantığı ile modelleme ve üç değerli mantık arasında bir paralellik vardır. Çok değerli mantık alanında daha önce de çalışmalar yapılmıştır. Daha önce işaret edildiği gibi aslında 1920'de Heisenberg'in belirsizlik kuramı bilimi çok değerliliğe zorlamıştır. Aynı tarihlerde Lukasiewicz ilk üç değerli mantık sistemini oluşturmuştur (Yüksel, 2006, s.5,6). Zamanla mühendislik, teknik bilimlerde kullanılıp felsefe çevrelerinde tartışılmış sosyal bilimlerde de kullanılır hale gelmiştir (Arfi, 2010, s. 17). Hem teorik hem uygulama alanında kapsamlı değişikliklere sebep olmuştur. Çünkü hem insan düşüncesi hem de dil, puslu mantığa dayanmaktadır. İlerde örnekleri geleceği gibi günlük hayatta ve dilde; olayları, hükümlerimizi karşılaştırma sıfatlarından “yalın-az-daha ve en” ekleriyle derecelendiririz.

Puslu mantıkta “doğruluk değeri”, “kelimelerin anlamı” ve “çıkarım kuralları” gibi kavramlarla ilgili olarak verilen tanımların (klasik anlayıştan) farklı olması, aynı zamanda dil, paradokslar, bilinç ve “hakikat/doğru” gibi kavramlarla ilgili klasik felsefe problemlerine yaklaşımın ve çözümlerin de farklı olması sonucunu beraberinde getirmektedir.

PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL BİLİMLERDE BİR METODOLOJİ DENEMESİ: ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ/TRİOLOJİ

Şimdi puslu mantığın getirdiği bazı yeni yorumları biraz daha yakından görebilmek için klasik felsefe problemlerinin başında yer alan “doğru” kavramı vardır: Geleneksel felsefenin çok temel bir problemi olan “doğru nedir?” sorusu, Kosko’ya göre (1994, s.80 vd.) klasik düşüncenin çözemeyeceği bir problemdir. Çünkü puslu mantık için mutlak bir doğru değil, 1 ve 0 değerlerinin arasındaki bölgede ve bir süreklilik içinde düşünülmesi gereken, gri, kısmi, kesirli, bulanık bir ‘doğru’ söz konusudur; işte bu bakış, bize problemin çözümünü verebilir (Ural, 2004, s. 51).

Antikçağ felsefesinin üzerinde odaklandığı ve hemen hemen 20. yüzyılın başlarına kadar gelen varlık problemini “hakikat” kavramıyla; aynı problemin bir bakıma devamını durumunda olan ve 20. yüzyılın başlarından itibaren ele alınan problemi ise dil çerçevesinde ve “doğru” kavramıyla ifade edelim. Aristoteles felsefesi ve bu çizgide gelişmiş olan felsefi anlayış için çıkış noktası ve öncelikli problem, fizik nesnelere (ontolojik) varlıklarıdır. Basit bir anlatımla, “kar beyazdır” gibi bir önermede özne ve yüklem konumundaki nesnelere varlıkları, varoluş biçimleri ve onların bizim tarafımızdan ne şekilde algılandıkları birer tartışma konusudur. Ayrıca bu tür nesnelere hem varlık özellikleri ve mahiyetleri hem de fizik nesnelere algılarımızla olan ilişkisi de sorgulanabilir. Dolayısıyla sonuçta, fizik nesnelere ve algılarla ilişkili olarak, en genel ifadeyle bir “hakikat” problemi karşımıza çıkmaktadır (Cevizci, 2012, s.32-34).

“Doğru” kavramının dil açısından nasıl ele alındığını ortaya koyabilmek için ise A.Tarski’yi bir çıkış noktası olarak kullanabiliriz. Tarski’ye göre “doğru” , dilsel bir olguya işaret eder. Gerçi mesela “kar beyazdır” önermesinin hakkında bilgi verdiği olgu, fizik nesnelere dünyasına aittir. Fakat “kar beyazdır” önermesinin *doğruluğundan* söz etmek istersek dilsel alana geçeriz. Çünkü *doğru olmak*, olgunun kendisine değil, o olguyu dile getiren önermeye aittir. Diğer bir ifadeyle söz konusu türden bir önerme, olgusal bir duruma işaret eder ve eğer gözlemlerimiz bu olguya uyuyorsa, önerme doğrudur. Bu durumda “doğru olan” şey önermedir; bir önermenin tasdik edilmesidir, yani dilsel bir özelliktir...

Puslu mantık açısından, hem algılarımızın hem konuşma dilinin kavramlarının hem de bu dil ile işaret edilen fizik dünyanın algılanmasının ‘puslu’ olarak yorumlanması, ister istemez gerek Frege çizgisindeki gerek Aristoteles çizgisindeki felsefe problemlerine farklı bir çözümü de beraberinde getirmektedir.

“Hakikat” kavramının Aristotelesçi anlayışın hakikat anlayışından farklı bir noktada düşünülmesinin sebebi, fizik nesnelere ilişkin bilgilerimizi sağlayan algıların bulanık olmasıdır. Çünkü artık doğru ve yanlış olduğunu söyleyebileceğimiz, 1 ve 0 değerlerini verebileceğimiz yani kesin bilgisinden söz edebileceğimiz türden fizik nesnelere dünyası yoktur veya en azından

Aristoteles felsefesi çizgisinde geleneksel “hakikat” probleminin tartışılmasına gerek yoktur (Ural, 2004, s. 51).

Kümeler mantığı ile açıklayacak olursak; mesela klasik mantıkta bir A kümesi ve onun değillemesi olarak \bar{A} kümesi vardır; fakat puslu mantıkta küme anlayışı, bu iki değeri yani 1 ve 0 değerleri birinci kümeye aitse, 1 ikinciye ait değilse “1 ile 0” birer sınır durumu olarak kabul edilmektedir. Klasik mantık açısından bir eleman A kümesine ait değilse onun değillemesi \bar{A} kümesine ait olacaktır. Mesela bir elma kırmızı değilse (yani kırmızı elmalar kümesine ait değilse) \bar{A} kümesinin elemanı kabul edilecektir. Fakat puslu mantığa göre kırmızı olmayan bir elmayı, eğer tam olarak yeşil değilse, belli bir yüzdeyle kırmızı olarak da kabul edebiliriz. Bu durumda tam kırmızı elmanın değeri “1” ise tam kırmızı olmayan (yeşil elmanın) değeri “0” olacaktır. Diğer bütün elmaları kızarıklık derecelerine göre mesela %30, % 60, % 90 oranında kırmızıdır gibi değerlerle nitelenmek mümkün olacaktır. Bu durumda, klasik mantığın bir ‘a’ nesnesi eğer A kümesine ait değilse \bar{A} kümesinin bir elemanıdır. Ya da “bir şey hem A hem de \bar{A} olamaz” şeklinde bilinen çelişmezlik ilkesinin dışına da çıkmış olmaktadır; çünkü bir ‘a’ nesnesi mesela % 40 oranında “A özelliğini” ve aynı zamanda % 60 oranında “A olmama” özelliğini birlikte taşımak durumundadır. Dolayısıyla da “A ve \bar{A} ” birlikte doğrudur (Ural, 2004, s. 44). Daha açık şekilde Aristo mantığı ile çok değerli mantığı önermeler şeklinde karşılayarak anlatalım: Aristo mantığının ilkelerini hatırlayacak olursak;

- 1-Bir şey ancak ve ancak kendisidir / a, a’dır / $a=a$ / Kırmızı elma ancak kırmızı elmadır.
- 2-Bir şey, kendisinden başka bir şey değildir / a, b değildir. / $a \neq b$ / Kırmızı elma, yeşil elma değildir.
- 3-Üçüncü hal yoktur./ a- { } – b / yani a ile b’nin alakası boş kümedir. Kırmızı elmanın diğer elmalarla kızılılık açısından bir ilgisi yoktur.

Puslu mantıkta bu önermeleri düzenleyecek olursak;

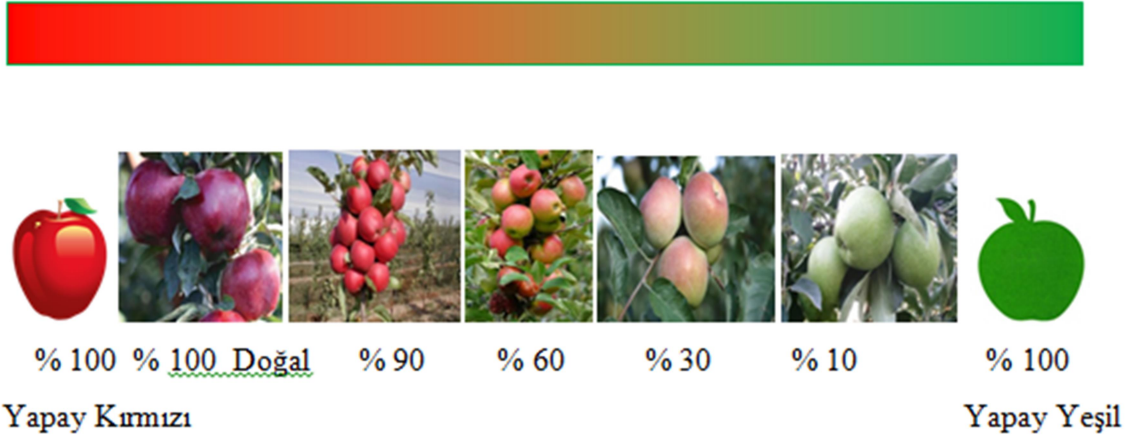
- 1-Kırmızı elma, kırmızı elmadır. “1”
- 2-Kırmızı elma, kırmızı olmayan elma değildir. “0”
- 3-Kırmızı elma, az, orta ve çok (renklilik derecesinde) kırmızı olmayan elmadır.

Böylece kırmızı elma ile kırmızı olmayan (tam yeşil) elma arasında kızarıklık derecelerine göre çok sayıda elma vardır. Ama biz bunları dildeki az-çok-en çok gibi (mesela %30, % 60, % 90) değerlendirmelerle üç şekilde ifade edebiliriz. Bundan dolayı çok değerli

PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL BİLİMLERDE BİR METODOLOJİ DENEMESİ: ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ/TRİOLOJİ

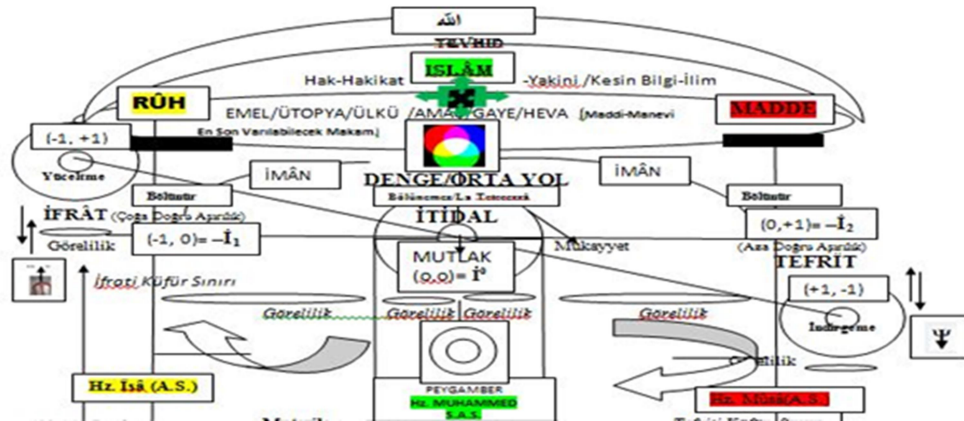
mantığa üç değerli mantık da denilmektedir. Aslında puslu mantığa göre tam yeşil ve tam kırmızı tabiatta yoktur.

Yalın olarak yeşilin tonları ve kırmızı tonları vardır. Tam yeşili esas alırken ormanın yeşilliğini mi yoksa değişik yapraklardaki hangi yeşili esas alacağız. Bir de doğal yeşil ile yapay yeşil arasında farklar vardır. Doğal yeşilde sanki bir canlılık vardır. Burada puslu mantığa sezgi de dâhil olmaktadır. Bayanların renk seçiminde “içime oturmadı” deyişindeki duyguyu herhalde puslu mantıktan başka bir şey izah edemez.

Şekil.3. Bulanık Mantığa Göre Kavramların Göreceliği ve Dereceliliği

TRİOLOJİK METOD (ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ)

Şekil.4. Düşüncedeki Temel Üç Alan/Üçlü Düşünce Şekli-1.Aşama

Trioloji; latince “trio/üçlü ve logic/mantık” kelimelerinin bilişimi olup, üçlü mantık/bilim anlamına gelmektedir (Kabağaç, Alova. 1995, s.348). Ontolojik olarak varlığın, madde-ruh ve ortada kesişim kümesinde bu ikisinin canlı birleşimi olan nefis olmak üzere üç yönü

vardır. Terimdeki “trio/üçlü” sözcüğü, bu üç varlığa karşılık gelmekte olup ayrıca muhakememizde iki şeyi karşılaştırıp üçüncü bir hükme varmayı da ifade etmektedir. İlerleyen satırlarda ayrıntısı geleceği gibi bir şeyi nitelerken “yalın/az-daha ve en” en az üç temel karşılaştırma yapmayı yani düşüncedeki üç hareketi ifade etmektedir.

Bu üç varlıktan madde, sınırlı ve fanidir. Ruh ve nefis ise varlığı zorunlu olan yani Vâcibu'l-Vucûd Olan Allah'a nispetle sonsuzluğun iki boyutu olan ezel ve ebed noktasında sonsuz olmasa da yaratıldığı andan itibaren + artı sonsuzdur. Ruh, ruhlar âleminde yaratıldığı andan itibaren + sonsuz, nefis ise dünyada ana rahminde ruhun bedene ilişmesinden itibaren + sonsuzdur. Nefs, çoğu kuvvetini ruhtan, az bir kuvvetini ise bedeninin parçaları olan elementlerden yani maddeden alır.

Bu üçü de başta Allah'ın Hayy isminin sınırlı tecellisi olmak üzere bütün esmâullahın cüzi yansımalarıdır. Allah, aslında bütün varlığıyla, sınırlı varlığın hem içinde hem dışındadır. Hem öncesinde hem sonrasında, hem görüneninde hem batınında/görünmeyenindedir. Bunu bir tür iki boyutlu olarak doğrusal/dairesel sayı doğrusunda veya uzay geometrisinde belirgin dört, belirsiz sonsuz yönü olan apsis ve ordinatlar cetveli gibi küresel olarak da hayal edilebilir (bkz. Şekil.4).

Bu şekilde; varlığın Tanrıya nispetle üç yönünün olmasını, İzzetbegoviç (1993, s. 11-22) ortadaki yönü tanımlamaksızın ama varsayarak *iki kutuplu birlik* (bkz. makale sonu, Şekil.5) olarak isimlendirmiştir. Biz ise ortadaki kutbu, gerek maddî gerek soyut kavramsal düzeyde tanımlayarak *üç kutuplu birlik* olarak tesmiye ediyoruz. Buradan teslis fikrine gittiğimiz zannedilmesin. Bu kutupların Tanrıya nispetle cevher-araz cinsinden bir varlıkları yoktur. Hristiyan teolojisi bunlara Eski Yunandaki “arkhe” kavramından hareketle bir varlık vermekte ve sır olarak kabul etmektedir. Ehl-i Sünnet kelimasında “ne aynı ne gayrı” şeklinde bir tanımlama vardır ki bir anlamda muallakta bırakma anlamına gelir (Taslaman, 2007, s.66 vd.). Biz de bu ara çözümü kabul ediyoruz. Ne ayrı ne gayrı ikilemi de bir yönüyle sırdır denilebilir. Ama bu üç varlık alanı; varlığını Tanrıdan almakla birlikte aralardaki dönüşümler, yansımalar, Allah'ın ilminde-yaratmasında olduğu ve bizce bilinemeyeceği için “Tanrı-varlık birdir, ikisi birbirine eşittir, birbiri içinde içkindir-aşkındır vb.” hükümleri, vahdet-i vücûd/varlığın birliği görüşlerine girmiyoruz. Aksi takdirde tevhit ilkesi aşılmış politeizme/şirke veya ilahi olanın/metafiziğin inkârına dolayısıyla materyalizme yaklaşılmış olur.

Bu algılama Hıristiyanlığın aksine İslam mimarisinde farazi olarak hilal-daire ve kubbede ifadesini bulmuştur. Ortadaki kutbun/noktanın ötesinde Mutlak Varlık olan Allah vardır. Dolayısıyla onun mutlaklığından öte maddi/enerjisel olmadığı için maddi bir belirlenimi olmayacağını, farazi bir sonsuzluk noktası olduğunu ifade ediyoruz. Dolayısıyla şeklin ortasının ötesinde Tanrıyı, nokta sonsuzluk ifade ettiği için “o zamiri veya sıfır içinde nokta” şeklinde simgeliyoruz. Bu sayfalarda üç boyutlu resimlerle bunu anlatmak zor alacağı için mutlaklığı/sonsuzluğu nokta; mukayyetliği/sınırlılığı ise daire örneği ile simgeledik. Çizgilerle mevzuyu anlatmamızın nedeni “Mükemmeliyet ayrıntıda gizlidir veya hata da detayda gizlidir” vecizesinden hareketle; mutlak-mukayyet, zaman, izafiyet, ifrat-tefrit-itidal gibi soyut kavramların zihinde belli bir şekli olmadığından anlama hatalarına sebep olmasıdır. Onun için Kur’an doğada yansıması olan bir dil kullanır. Peygamberimiz de soyutu somutla ifade için kuma şekil çizerek bazı konuları açıklamıştır (Buhârî, Rikâk, 4; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 22; İbn Mâce, Zühd, 27).

İslâm Kelâm Biliminde bilgiyi elde etmenin beş yolu vardır: Bunlar; vahiy, akıl, havass-ı selîe (sağlam duyu organları: gözlem deney vs.), mütevâtir haber (Yalan söylemesi mümkün olmayan en az üç kişinin getirdiği haber: Hadis ve Tarih Bilgisi) ve sezgi (ilham)’dır. Bunlardan ilk dördü kesin delil sayılırken sezgi sayılmaz (bkz. Şekil.6).

In the universe DATA exist as WRITTEN and UNWRITTEN AYAT

ILM (i.e. Science)		NON-ILM	
SOURCE	PRODUCT	SOURCE	PRODUCT
AKL	Axioms, Postulates (i.e. İlm-i Zaruri)	AKL	Philosophy etc.
RELIABLE NARRATION (i.e. Haber-i Sadik)	Mutevatir Muhkem (i.e. Incontrovertible) İLM-EL YAKIN	Mutesabih (i.e. parabolic) MESHUR Sahih Hasen Batil AHAD Zaif	Zan (i.e. opinion) Galib Zan (i.e. More probable opinion) Zaruri-zan (i.e. opinion arising out of necessity) İctihad
FIVE SENSES	Observation AYN-EL YAKIN Experimentation HAK-EL YAKIN	Induction Deduction Comparison	Theories Theorems Estimates Approximations

This figure is constructed from the text of Bilginin Gücü by the translator and does not appear in the book.

Şekil. 5. İslam’da Bilginin Elde Ediliş Yolları ve Dereceleri

Akıl, sözlükte “...ye bağlı şey, köstek” gibi anlamlara gelir. Düşünürken akıl ederken daima zihnimiz görsel-zihinsel bir hareket üzerinde bağlı olarak hareket eder, kısmen de

olsa kendisinin mekna bağlı olduğunu zanneder. Akıl, faraz de olsa meknsız, yönsüz düşünemez. Farazi de olsa yn, mekân ve zamanın olmadığı bir an; aklın, düşüncenin sıfır noktasında durduğu bir an gibidir. Uzay geometrisinde; apsis ve ordinatlar cetveli üzerinde bir küre içindeymiş gibi hayal edersek ortada “0” orijin noktasına oranla bir Şeyin öncesini-sonrasını, geçmiş-gelecek ve ortasında an olarak dikkatle düşündüğümüzde bunun böyle olduğunu idrak ederiz. Hatta “an”; çok az, 0,1’lik birim olduğu için çoğu zaman anı, geçmiş-gelecek ve sonrasında geri dönüşle ortada anı düşünme ve odaklanmayla idrak ederiz. Bazen bunun böyle olduğunun farkında olmayız. Ama özellikle can sıkıntısı ve acele anımızda, hep geleceğe sıçramak isteriz. Bu bağlamda anı değerlendirip uzun süre oturup odaklanamamanın temelinde, daima zihnimizin ya geçmişe ya geleceğe sıçraması gerçeği vardır.

Peki, niçin düşüncemizin bu **l hareketi**, zamana ve mekna bağlı? Bazı düşünürler insan zihnindeki zaman mekân kategorilerinin dıő dünyadan geldiği fikrindedirler. Yani nesnelere bize gelen duyuumlardan dolayı zaman ve meknı algılıyoruz. Hâlbuki insan gözlerini kapattığında da geçmiş-an-gelecek, sağ-sol gibi yönelimlerde hareket ediyor gibi oluyor. O halde zaman-mekân ve ynlerin verileri/formları, doğuştan belki de ruh ve nefsimizin ilk yaratıldığı anda fitratımıza bir Şekil olarak konu. Bebeklerde doğuştan yükseklik-derinlik, azlık-okluk, sayı algısı vardır. Yapılan deneylerde bebeklerde fiziksel ve ahlaki algıların doğuştan gelip gelmediği incelenmiş bazı fiziki ve ahlaki algıların doğuştan geldiği kanaatine varılmıştır (Wynn, 1991, 358).

Buna ilaveten Kant’ın düşünce tarihine en büyük katkısı olarak kabul edilen “zaman ve meknın objektif hiçbir realiteleri olmadığı, suretleri dıősal duyuularımızdan gelse de farazi ve içeriksel formları zihnimizde önceden (apriori) var olduğu gerçeğini belirtmek gerekir (zden, 2014, s. 326). Bu verilerden hareketle “akıl, muhakeme ve düşünce verilerini zihinden, zihin nefisten, nefis de çoğu kuvvetini nurani yapıda olan ruhtan, az kuvvetini de bedenden alan biyoenerjisel bir yapıdadır” diyebiliriz. Dolayısıyla onun, İlahi-beşer ve itibar bir varlığı vardır. Akıl, tasavvufta insanın kalbinde doğru ile yanlıőı (zıtları kategorileri ve bunların bağlantılarını ve sezgileri) ayıran ilahi bir nr olarak da tarif edilmiştir. Kirlian fotoğraflama tekniğinde gerek maddi gerek biyolojik varlıkların çeşitli tonlarda bir enerji yaydığı gözlemlenmiştir. Duygu durumuna göre renk değişikliği tespit edilmiştir (Maranki, 2012, s.45-58). İnsan ölünce ruh, nefsi kendine çeker; beden böylece atomlarına ayrılır ve ölür.

Yukarıdaki uzay geometrik sayı doğrusu üzerinde düşünürken sıfır noktasının -0,1 olan önce geçmiş olan kısmı ile + 0,1 olan kısmı arasındaki “0”, mutlaklığı temsil eder ve Tanrının bilgisi ve vahiy bu merkezde sonsuz ve zamansızdır. Bu orta noktada adeta sıfır içinde “.” nokta işaretinde odaklanıldığında zaman-mekan ve yön bağımlılığından nispeten kurtulma durumu yaşanılır. İşte sezgi burada devreye girer: Sufiler ve kâhinler, bu noktada, uzun zaman eksersizleriyle zaman-mekân ötesine, geçmiş ve geleceğe ait bir takım bilgiler edinebilirler. Bu derecenin asıl olduğunu bilemiyoruz. Maddenin parça/quant mı dalga mı olduğu konusundaki çalışmalarda bu noktanın ilerisi olduğu öngörülmüştür (Hameroff, 2010. S.46-48).

Bu konuda ayrıntıya inmemizin sebebi, aklın zaman-mekândan bağımsız düşünmesinin zor olduğunu nazara vererek vahyin imkânlılığını, sınırlı olarak da olsa kavramak içindir. Zihnin yukarıda bahsedilen üçlü hareketinin yanında bir de bir tür hareketsizlik, bir çeşit hiçbir şey düşünmeme gibi bir özelliği de vardır. Bu derin odaklanma durumunda, içe doğma veya bir takım görüntüleri görme şeklinde muhakemesiz bilgi edinme imkânı da mevcuttur. Bu halde, insandan Mutlak Varlığa doğru hareket kesinlik taşımadığı için sezgi, vahiy kadar kesinlik taşımaz. Bu hareketi veya hareketsizliği algılarımız; sanki içten dışa, dıştan içe, aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya kalbe doğru bir yönelim şeklinde hisseder. Ya da iki gözün arası merkeze alınarak dıştan içe, içten dışa doğru bir hareket sonucunda gelen bir odaklanma/hareketsizlik durumu hissedilir.

Aristo mantığının geçmiş tecrübeye dayanan tümelleri yanlışlamak isteyen düşünürler; örneğin “her x, y’dir.” Hükmünü yanlışlarken “şimdiye kadar bu hükmün böyle olduğu kesin değil! Kesin olsa bile ileride yanlışlanacak” şeklindeki savlarına geçmiş ve gelecekteki belirsizliği dayanak yapmak istemektedirler. Felsefe ve mantıktaki tümeller sorunu üzerine araştırma yapan Başaran (t.y., s.8) Trope teorisine atıfla neticede tümellerin yanlışlamasının yine tümellere başvuru olarak yapıldığı sonucuna varmıştır. Bir hükmün inkârı, ispatından daha zordur.: İki kişi bir adaya gitse birisi sahilde bir iz görüp “burada insan vardır” hükmüyle iddiasını ispat eder, “yoktur” diyen tüm adayı dolaşması gerekir. Bu bağlamda başta Kant’ın bilgi kuramında/epistemolojisinde olduğu gibi “metafizik varlıkların rasyonel olarak ispatlanması ve yanlışlanmasının imkânı eşittir” (Özden, 2014, s. 330, 331) savı yanlıştır.

Yine puslu mantıktaki “bir şeyin aynı zamanda hem doğru hem yanlış olduğu ispat edilebilir” hükmü, sadece “iddia edilebilir” anlamında doğrudur. Zenon paradoksuna göre iki nokta arasında sonsuz sayı vardır: O, bu önermesini; iki nokta arasındaki mesafeyi hesaplayıp çıkan sonucu peşi sıra ikiye bölerek sifira varılamayacağı savıyla ispat etmeye çalışır. Matematik gibi farazi bir dünyada bu doğru olmakla beraber gerçek hayatta öyle değildir. Kolayca iki mesafe arasında gidip geliyoruz. Doğru ile yanlış arasında puslu mantıkta derecelenmede “ az doğru-oldukça doğru-çok doğru” şeklinde değerlendirmede, bazı değerlendiricilerin son sınırın olmadığı, sınırın % 99’dan sonra bitmediği şeklindeki yorumlarının pratik hayatta değeri yoktur. Sanal imkân ile pratik imkânı karıştırmamak gerekir.

Mamafih az ve çoğun sınırını dil belirler: Mesela Türkçe’de çok; 2’den başlar. Arapçadaysa 3’ten başlar. Arapçada az, “bir ve iki” dir. Dolayısıyla % 97’den sonrasını saymazsak; “Gerçekten vahiyle kesinleşmiş doğrular, doğa yasaları için *ilerde yanlışlanabilir* olarak düşünülemez.”. % 2’lik, 3’lük bir değeri, günlük hayatta dille belirlemek de mümkün olmadığından; bunu en az 10 ile çarpıp az doğru hükümlerin/önergelerin sınırını en az % 30 olarak belirleyebiliriz.

İslam bilginleri zannî bilginin derecelerini; meşhurât, müsellemlât, makbûlât, maznûnât, vehmiyyât ve muhayyelât tabirleriyle derecelendirmişlerdir. Meşhûrât.; bir devir, bir bölge veya şehir halkı ya da meslek erbabı gibi geniş bir kitlenin benimsediği hükümlere denir. Müsellemlât; bir tartışmacının, rakip kişinin veya zümrenin doğru saydığı bir görüşü alıp kendi iddiasını o görüş üzerine oturtmak suretiyle rakibini susturmak için kullandığı önergelerdir. Makbûlât, İbn Sînâ’nın tanımıyla; “Allah vergisi (semavî) bir özelliğe veya seçkin bir zihinsel yeteneğe sahip olması sebebiyle söylediklerine güvenilen kimselerden işitilip onaylanan bilgiler”dir.

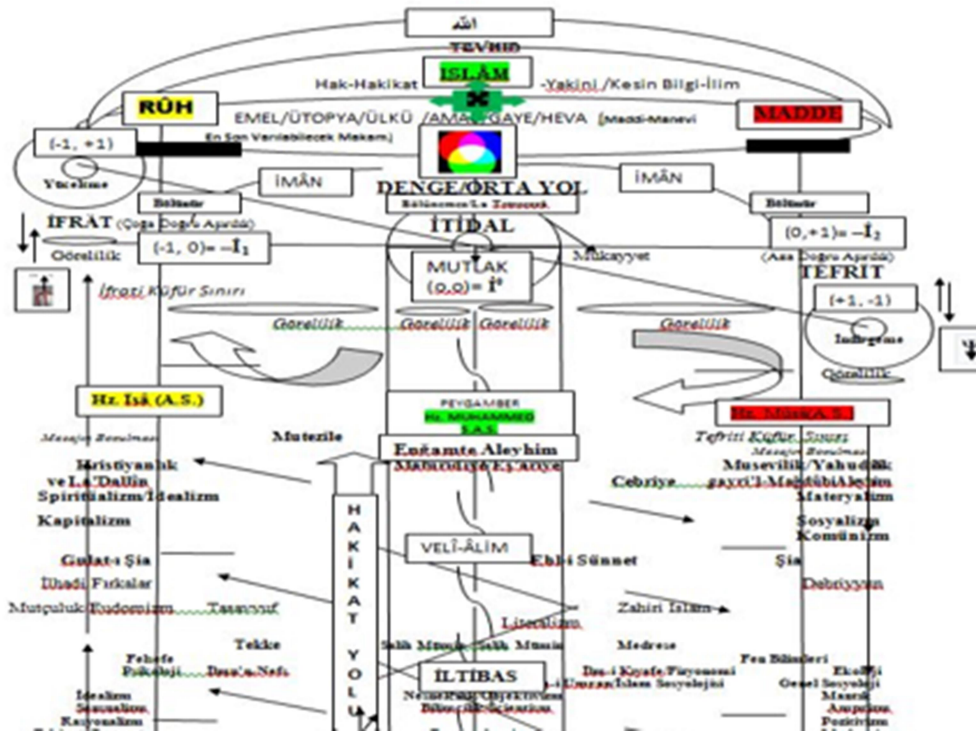
Maznûnât, aklın -zıddını da muhtemel görmekle birlikte- tercihe şayan bulduğu önergelerdir. Muhayyelât, somut ve objektif bir sebep olmaksızın ruhun (nefis) hayal edip sıkıntı veya rahatlama, arzulama veya nefret etme şeklinde etkilendiği, doğrulanabilir veya doğrulanamaz, gerçek ya da gerçek dışı hükümlerdir (Çağrı, Apaydın, 2013, s.120-126). Bu verilerden yararlanarak yaklaşık olarak vehm (% 1-10), şek/şüphe (% 20-49), galip-i zan/ağleb-i zan (% 51- 90) ve zarûri zan (% 90-99) olarak belirlenebilir.

PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL BİLİMLERDE BİR METODOLOJİ DENEMESİ:
ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ/TRİOLOJİ

Kelam ilmindeki burhanlar, analogiler (kıyasın illeti açık türü), fıkıh usulündeki kıyas ve diğer istidlal metotları, zaruri zan ve galib-i zan (Şekil.6) olarak kabul edilerek içtihadı açık alan olarak belirlenmiştir (Çekmegil, 1996. s. 146-147; Durusoy, 2012b, s. 617, 618).

Şüphesiz her metot, bir takım kavram ve terimlere dayanır. Kavram ve terimleri, zihin ve anlam dünyamızda yerine koymadığımızda belli bir yöntemle belli sonuçlara varamayız. Bu açıdan şekilsel olarak üçlü düşüncenin noktalarını/çizgilerini tespit etmek yararlı olacaktır. Eski felsefe ve kitap yazım geleneğinde terimlerin anlaşılması için temsil ve rumuzlardan yararlanılmıştır (Asaidan, 2013, s.185 vd.).

Şimdi üçlü düşünce sistemimizde zıtlar arasında mutlak-mukayyet sınırında; kesinlik ve görelilik derecelerinde zihnimizdeki kavram ve terimlerin, ifrat tefrit ve ortada itidal çizgileri şeklinde nasıl sıralandığını gösterir çizelgeyi verelim (Şekil.7). Çünkü bu çizelgeyi anlamadan zihin, delilden metoda doğru giderken nerede hata yaptığının farkına varamayabiliyor ya da kavram ve terimleri zihne gelişigüzel attığımızdan onları nerede nasıl kullanacağımızı bilemeyebiliyoruz. Dolayısıyla kavram ve terim karmaşasına düşebiliyoruz. Üçlü düşünce şeklini aşama aşama aşağıdaki gibi anlayabiliriz. Yalnız anlamaya çalışırken silindir veya kürenin yüzeyine yazılmış gibi üç boyutlu olarak düşünmek gerekir:

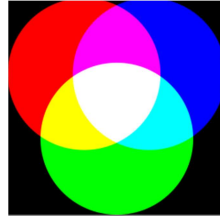
Şekil.6. Üçlü Düşünce Şeklinin 2.Aşaması

Çizelgeye göre bilgi ve ilahi hakikate ulaşan yolda, temel üç nokta ve sütun vardır: İfrat-tefrit ve ortada itidal (denge). Ortadaki itidal (+) kutup/sütun dengeyi, olumlu durumu temsil eder. Kenarlardaki iki eksi (-) zıt kutuplar, yüceltmeci-indirgemeci bakış açıları yani olumsuz iki durumu temsil eder. Orta nokta, “i” sütunu, itidalin ve İslam’ın İ’si veya mekânsal olarak Orta kelimesinin baş harfi olan “O” veya rakamsal olarak sıfır “0” ile temsil edilebilir. “i” sembolünün haricindekiler, nisbîlik/eksiklik taşıdığı için biz de İzzetbegoviç gibi “i sütunu” demeyi uygun buluyoruz. Diğer iki kenar noktaya nispetle onların da ifratın i’si ve indirgemenin i’si ile alakalı olduğunu var sayarsak; bu kez bu noktaya, sayı doğrusunda ve anlam düzeyinde sıfır sonsuzluğu olduğu için “i⁰” noktası adı verebiliriz. Diğer iki sütun da “-i₁ ve -i₂” şeklinde sembolize edilebilir. Çünkü ikisi de ifrat (yüceltme/abartma) ve indirgeme’nin/irca birbirine zıt ama olumsuz/eksi boyutunu taşıdıkları için eksidir. Fikir ve çıkarımlarda ortada itidali/dengeyi bulmak için çizelgemizde temsili olarak “-i₁ x -i₂= + i⁰” birinci sütunla 3.sütünü çarparak -eksi ile ekseyi çarparak + ya olumluya vararak- yani düşünsel olarak karşılaştırıp “ne berikinden ne ötekenden olmak lazım” diyerek tüm mantık, metot ve çıkarımlarımızla “i⁰” İslâm nokta-i nazarına geliriz. Tabî ki Gazali’nin deyimiyle Allah’ın kuluna nûrunu göndermesi/ondan râzı olması, onun da O’nu istemesi ve O’ndan râzı olması gerekir. Bu arada sembolik olarak Türkçedeki “O” ile Arapçadaki (هو / ه) “o” zamiri, Türkçedeki “0” ile Arapçadaki “.” Sıfır ve nokta arasındaki benzeşmeyi de orta ve dengenin temsilinde remizbilim-anlam ilişkisi açısından manidar buluyorum.

i⁰ Sütunu: Ortadaki Denge Noktası (Dairenin İçindeki Mutlak Sıfır Noktası): Bu sütun, mutlak bilgiyi/vahyi ve Allah’ın sonsuzluğunu temsil eder (bkz. Makale sonu, Şekil.8). Nokta işaretinde bir sonsuzluk benzeşimi vardır. Aynı kalemle noktanın üzerine ne kadar nokta koyulursa koyulsun, onun yoğunluğunu arttırmaktan başka onu büyültüp küçültmek mümkün değildir. Bir başka açıdan bu sonsuzluğu saydam/su metaforu ifade edebilir. Bilindiği gibi evrendeki bütün renkler “mavi-sarı-kırmızı” renklerinin karışımından oluşur. Işık, fizikte mavi ve kırmızının koyu tonu olan mor ve kızıl tonları arasındaki tayftan oluşur. Ortada sarı güneş etkisiyle ağardığına su rengine dönüşür. Su da bütün renkler mündemiç olup su hiçbir renge benzemez. Bir tür sonsuzluğun/mutlaklığın temsili anlatımıdır su ve sıfır. Buradan öteye akıl gitmez; Kur’an bunu anlatmak için “Allah gökleri ve yeri yarattığında Arş’ı su üzerindeydi” benzetmesini öne çıkararak bizim zaman-

görsellik isteyen algımıza fizik metafizik arası bir form vermek ister. Diğer yandan “hiçbir şey O’nun misli değildir” (Şura, 42/11) âyetiyle de Tanrının, bütün tasavvurlarımızın ötesinde olduğunu bize beyan eder. Burada iman ve sezgi devrededir.

Bu artı i⁰ noktası, aynı zamanda İslam’ı temsil eder. Bu yönüyle İslam, mutlak Vâcibu’l-Vücut yani varlığı zorunlu olan Allah’a dayanır. Sayntizm (bilimcilik) ve objektivizm (nesnelcilik), bu ortanın sanal-sınırlı (muhayyel-mukayyet) haline, dinin yerine kendini konumlandırmak ister. Yine bu orta noktanın sanal/mukayyed haline agnostikler ve iki-tanrıcılar kendilerini konumlandırmak isterler ama orda değillerdir. Bir hususta nötr ve muallakta kalarak kabul ve red tavrı göstermeksizin nesnel tarafsız olma hali de ortada gözükse de bir tür olumsuzluktur. Bu tür fikir ve bakış açıları, zamanla indirgemeci ve yüceltmeci bakış açılarının ortaya yakın kısımlarına veya kenarlara kayarak ya maddeci ya da ruhçu olabilir. Ortadaki tam olumlu nokta, vahiy ve akli bilgilerle bulunamayınca aralarda bulunan göreliliklere sapılır. Bu durumlarda karıştırma (iltibas)/sapma/bunalım ve sınırdan dışarı çıkma (derece düşmesi, fisk, fücür, ilhad/küfür) durumları vardır. Bu orta noktada, bilimlerin ortak kesişim kümesinden (Şekil.1 ve Şekil.9) meselelere yaklaşp farklı açıklamalar getirip en son tek hakikati gerekçelendirerek karara varma vardır.

Şekil. 7. Triolojik Metodun Sonu: Hakikatin Aydınlığı ve İnsanın Anlam Arayışı

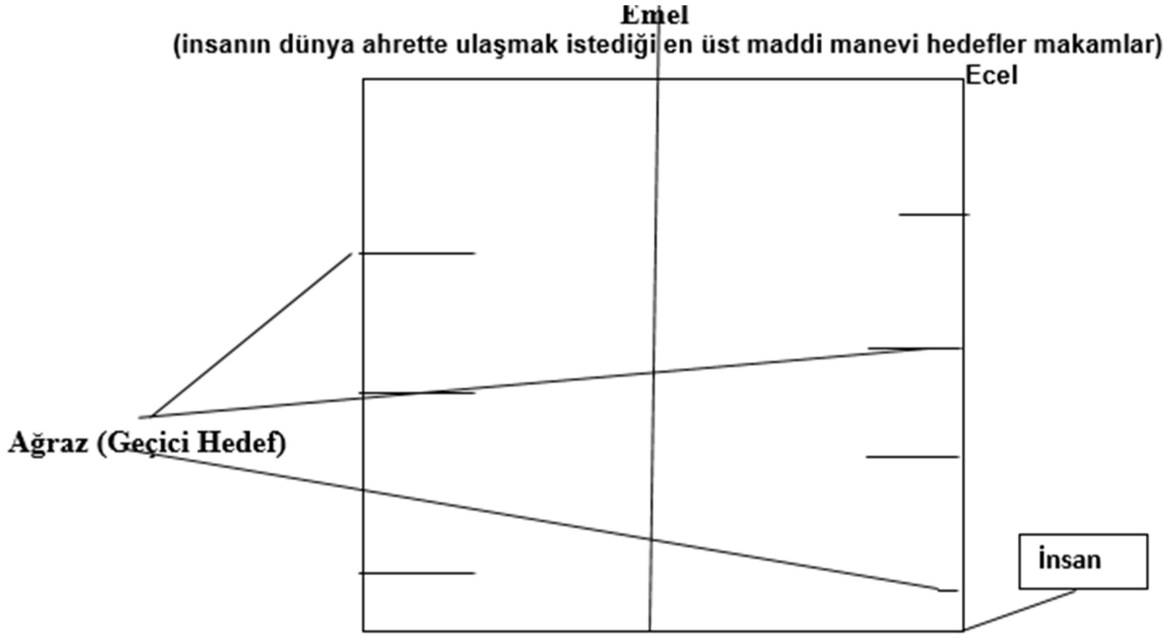
–İ₁ Sütunu: Soldaki Uç Kenar Nokta: Bu nokta, İfrat-cerbezeci düşünceleri temsil ettiği için bu şekilde remz edildi. Anlamsal olarak Ruhçu düşünceleri temsil eder. Mantıksal olarak bir sebebi/görüşü çok abartıp bütün düşüncesini buna göre bina etmek anlamına gelir. Şekil olarak “” biçimindedir. İfrat/cerbeze işareti diyebiliriz. Aklın ifrat olarak kullanımı anlamına gelir. Çünkü insan akıl yürütürken bazı gereksiz/önemsiz gerekçeleri yücelterek vehmini/yanlış inancını, bir görüşün/dini ilkenin/ilmi tespitin önemli gerekçesi gibi sunabilir. Bunu yaparken parçadan bütüne gittiğini tümevarım yaptığını zanneder. Okun alt noktasındaki çizgiler, abartılan/yüceltilen fikrin/çıkarımın temelsiz/tutarsız gerekçelerini temsil eder.

-İ₂ Sütunu: Sağdaki Uç Kenar Nokta: İfratın karşısında tefriti de “Ψ” işareti temsil eder ki bu da birçok önemli sebepleri/gerekçeleri, hükümleri çok yanlış bir fikre indirgemek, anlamda bir aşağılama, değerinde bir indirme yapmak demektir. Normalde indirgeme/irca, bir bakış/görüş/yaklaşım tarzı olup bilimsel yöntemin en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilir. İndirgemeci görüş karmaşık olayların basite indirgenerek ele alınması gereğini savunur. Bir olayın tek bir nedenle açıklanabileceği; birden çok nedene, karşılıklı etkileşime bağlanmaması gereğini savunur. Örnek verecek olursak sosyolojik din tanımında sosyologlar dîni; toplumun ürettiği kurallar, psikolojik din tanımındaysa kulun Tanrıyla duygusal iletişimine indirgemek gibi örnekleri verebiliriz. Olumsuz olarak birbiriyle ilgisi olmayan veya zayıf irtibatı olan bir veya daha fazla önermeyi/gerekçeyi, bir yargıya bağlı kılmak/irca etmek yanlış indirmeye girmektedir.

Bu işaretin “Ψ” üst çizgileri mezkûr yanlış gerekçeleri anlatır. Küreselleşen batı kültüründe bu simgenin şeytan/iblisin sopası olarak sembolize edilmesi, tesadüf olmasa gerek. Bu benzetmenin ve sembolizenin; düşüncenin ifrat ve tefrit şeklindeki iki yanlış/batıl boyutu arasındaki olumsuz remiz-anlam ilişkisi açısından ilgi çekici olduğunu düşünüyoruz. Bu gerekçelendirme tutarlı çıkarımla yapılırsa doğru da olabilir. Biz burada akılda kalıcılık açısından zihindeki şekilsel halini anlatmak istedik. Daha önce zihnin soyut bir takım kavramlara bile şekil vermek istediğini şekil-mekân-zamansız düşünmesinin zor olduğunu ifade etmiştik. Yapılan araştırmalar, insanda % 70 dolayında görselliğin hâkim olduğunu göstermektedir.

Bunun yanı sıra beyin loblarımızdan sol taraf; daha çok akli olayları, hesap işlerini, sağ beyin lobu ise görsellik ve ruhsal olayları algılamamızı ve bu konuda bilgi üretmemizi sağlar. Bakana göre değil de kâğıda göre sol-sağ resmi çizersek sol taraf, maddi düşünme tarafına yani indirgemeci sütuna denk gelir. Bu halde aklın maddi konularda pratik/hızlı hareket etmesinin temelinde, yaratılışa koyulan bu özellik yatar.

Üçlü düşünce şeklimizin asıl esin kaynağı, Hz. Peygamberin bir hadisindeki şekildir (Şekil.10). Biraz derin düşünüldüğünde sağdaki ve soldaki arazın/geçici şeylerin, insanın söylem-anlam ve eyleminde yaptığı yaklaşım hataları anlamına gelebileceği anlaşılır.

Şekil.8. Hadiste Üçlü Düşünceye İşaret

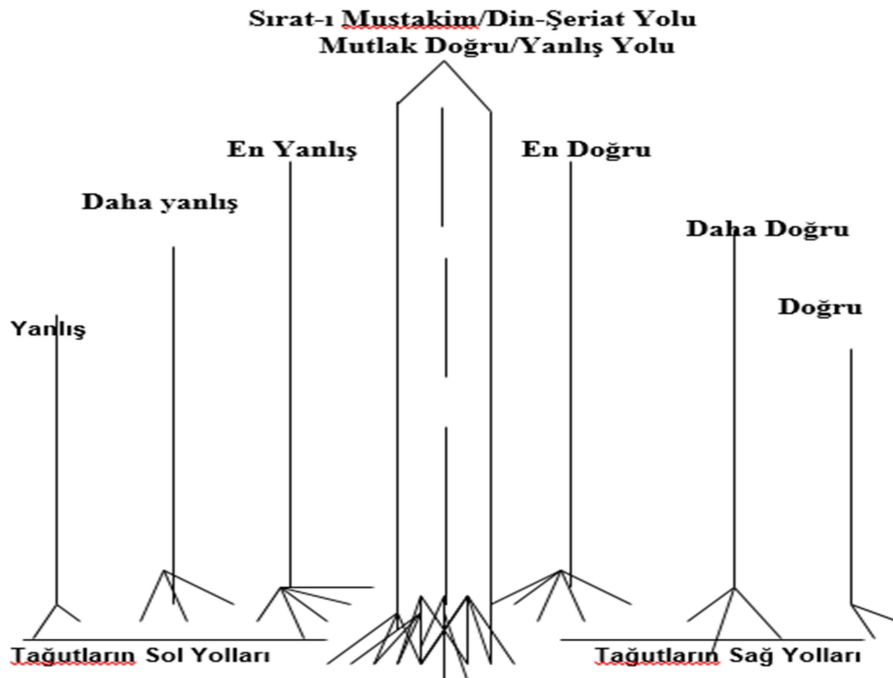
Abdullah b. Mesud'dan mervi bir hadiste; "Bir defasında Resûlullah (s.a.s) bize bir şey anlatmak için yere dörtgen çizdi. Ardından bu dörtgenin ortasına bir çizgi çekti. Bu çizginin yan tarafına doğru birçok çizgi çektikten sonra da bir çizgiyi dörtgenin dışına taşırdı. Sonra bize, 'Bunun ne anlama geldiğini biliyor musunuz?' diye sordu. Bizler, 'Allah ve Rasulü daha iyi bilir' dedik. Resûlullah, ortadaki çizgiyi göstererek, 'Bu insandır'; (etrafındaki göstererek) 'Buda onu kuşatan ecelidir'; (ortadaki çizginin etrafını saran çizgileri göstererek) 'Bunlar ise insanı devamlı sıkıntı ile eriten olaylardır/yollardır (ağraz; geçici şeyler). Biri başa gelmese diğeri gelir, insanı yıpratır.' Dışarıya çıkan çizgiyi göstererek, 'Şu da insanın emelleridir' (hayalleri) buyurdular." (Buhârî, Rikâk, 4; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 22; İbn Mâce, Zühd, 27.)

Yukarıdaki şekli incelersek hadisteki şeklin suretinin bu olduğu açıktır: Birinci şekil yani dörtgen, insanı tarif eder. Ortadaki çizgi ise insanın emeli; hayatta ulaşılacak istenen maddi-manevi en üst hedefi temsil eder. Dörtgenin üst çizgisi, insanın arzu ve emelini kesen ecelidir. Kenardaki çizgileri ise ağraz yani onu gerçek maddi manevi hedefinden kulluğundan alıkoyan makam-mevki, ideoloji, yanlış yaklaşım biçimi gibi insanı olumsuzluğa düşüren şeylerdir. Hz. Peygamberin deyimiyile "insan birisine takılmazsa diğesine takılır" yani çok az kimse ortadaki yolu zikzaksız takip edebilir. Bunu en zikzaksız takip edenler, Peygamberler, sonra keskin olmayan dairesel spinler atan hikmet ve fıkıh sahibi bilgin ve velilerdir. Orta yolda, kenarlardaki ifrat ve tefrite dalmayan, sağa

ve sola sapmayanlar normal yolda hafif zikzak atanlar da seviyesine göre tüm Müslümanlardır. Diğer insanlar da kendi bilgi-inanç-davranış boyutuna göre kenarlara doğru savrulmalar yaşarlar.

Yine Abdullah b. Mes'ûd'dan başka bir rivayette; “Hz. Peygamber, yere bir doğru çizgi çizdi ve ‘bu Allah’ın yoludur.’ buyurdu. Sonra bu çizginin sağından ve solundan çıkan çizgiler çizip; ‘Bu yolların her birinde şeytan vardır ve kendine çağırır’ buyurdu. Sonra ‘doğru yol budur, bu yolda olunuz! fırkalara bölünmeyiniz!’ (En'âm, 53) âyetini okudu” (İbni Hanbel, Müsned, I, 435; Darimi, Sünen, Kerahiyetu ahzi'r-rey, I, 72/Hadis No:206).

Aşağıdaki Şekil.11 ise bu sağ ve sol yolların, Şeytanın sağ ve sol yolları olduğu hadiste belirtilir. Ya da bunların yorumla *tağut* denilen, doğru yoldan sapan inkârcı felsefi ideolojiler ve inkârcı yönetim sistemlerinin yolları olduğu söylenebilir. Kenarlarda üçer çizginin olması bir bakıma aktif politikada “ortanın solu-sağı veya sağın ortası” gibi bir takım sınıflandırmalara da delalet edebilir. Orta yol/ümme (öncü toplum); “Biz sizi insanlara şahitler olasınız ve Peygamber de size şahit olsun diye orta ümmet (ümme-i vasat) kıldık.” (Neml, 143) de belirtilen, Hz. Peygamberin “orta, adalettir” diye açıkladığı dengeli toplum ve yaklaşım biçimleridir. Kenardakiler ise görelilik/iltibas/karışıklık bataklıklarında yüzen felsefe ve yönetim sistemlerinin yoludur.

Şekil.9. Yaklaşım Biçimleri ve İdeolojik Sistemler

Bunlara ilaveten, Kur'an'daki "sapmışların ve gazap olunanların" (Fatiha, 5-7) Hristiyan ve Yahudi düşüncesi olduğunu (Tirmizî, Suretu'l-fatiha, V, 54, Hadis No: 2954) açıklayan Hz. Peygamberin sözlerini ve Hristiyan düşüncesinin ruhçu, Yahudi düşüncesinin maddeci olduğunu hatırlarsak temel üç yaklaşım biçimi, böylece daha da yerine oturmuş olur. Keza ortadaki müspet (+) denge alanının mantıksal belirleniminin kenardaki ifrat ve tefrit gibi iki menfi (-) alana; ikisinin de aslında olumsuzluk anlamında tek bir alan olmasına göre temelde müspet ve menfi (+,-)/hak-batıl olmak üzere iki yol tasnifi de mümkündür.

Kur'an bu iki yolu anlatırken kendini "mesâniye/ikili" (Zümer, 39/23) olarak tavsif ediyor. Buradan Kur'an'ın her yönden ikili bir sistem takip ettiği manası da anlaşılabilir. Diğer yandan Hicr, 87.âyetinde, Hz. Peygambere Kur'an'dan başka "seb'an mine'l-mesâni/ikililerden yedi" verildiği ifade ediliyor. Bir hadiste (Buhari, Tefsir, 1; Tirmizi, Sevabul-Kur'an, 1; Nesâi, İftitah, 26; Muvatta, Nidâ, 37, 45; Ahmed b. Hanbel, IV, 211) Seb'ul-Mesani'nin, Fatiha suresi olduğu bildirilmekle beraber bizzat Hicr 87.âyetinden, bu ikili yedinin Kur'an içinde veya dışında bir şey de olabileceği anlaşılıyor. Her hâlükârda gerek Kur'anda ikili bir sistemin takip edilmesi gerek Fatiha'da "Dâllîn-Mağdûbi ğaleyhim ve ortasında Sırate'l-mustakîm sırate'l-lezîne enğamte ğaleyhim /sapmışlar-gazap olunanlar ve kendilerine nimet verilen dosdoğru yol" şeklinde temel üç grubun verilmesi üçlü düşünce yöntemine delalet eder. Öte yandan âyetteki "yedi"nin salt rakam olmasından öte anlamının da olduğunu düşünüyoruz.

Böylece "ikili yedi" kavramının, hak-batıl veya felsefe-Peygamber yolu (bkz. Makale sonu, Şekil.12) olmak üzere iki, mutlak-mukayyed/zannî ve bâtıl olmak üzere temelde üç (krş.şekil. 8, 10,11), toplamda ise "doğru-daha doğru-en doğru-mutlak doğru ve yanlış-en yanlış-daha yanlış-yanlış" bakış açıları olmak üzere (2 içinde 3, 3 içinde 7) mütedahil karakterde yedi yol ve bakış açısına işaret etmesi muhtemeldir. Bu bağlamda Kur'an, iki yolun artasındaki yolun tespitinde bulanık mantığa delalet eden "yalın-daha-en" karşılaştırma sıfatlarını sık sık kullanır.

Herhangi bir din âliminin, kendi ilmî gücü ve otoritesine göre ortaya koyduğu çözüm önerisi *te'vil* diye nitelendirilebilir. Ancak fakih, fikhî (pratik yaşamla ilgili) konularda bir çözüm önerisi ortaya koyarsa, buna *rey ya da ictihâdu'r-re'y* denir. Şu halde din bilginleri, itikadî sorunların çözümünü, Kur'an'ın dinsel öğretilerine dayandırıyorlar; ayrıca fikhî

konuları da Kur'an'ın bildirimlerine yöneltip izah ediyorlar. Fakihler ahkâmla ilgili ayetleri ele alırken; kelimciler ise itikadı içerikli ayetlerle ilgilenirler. İslâm toplumunda ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında ayet ve hadislerden hüküm çıkarma zorunluluğu belirince her kelâm bilgini, dinsel bildirimlere ve öğretilere başvurmuş ve kendi ilmî metoduyla bireysel hükümler vermeye çalışmıştır.

İslâm kelimcilerinin, bilimsel ölçüt ve yöntemlerinin değişik oluşu, ayet ve hadislerdeki anlamların hepsinin, herkesin ilk bakışta anlayacağı türden açık ve net (muhkem, müteşabih, mecaz vs.) olmayışından dolayı bazen kesin bir hüküm vermek için birden çok nassın birlikte mütalaa edilmesi ve değerlendirilmesi gerekir (Kazanç, 2007, s. 179-227). Bundan dolayı din bilginleri bazı konular hakkında farklı hükümler vermişlerdir.

Puslu mantık, bu çeşitlilik içinde bir toparlayıcı rol üstlenebilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bulanık mantık için bir derecelilik söz konusudur. Güzel-çirkin, olumlu-olumsuz, iyi-kötü gibi zıtların karışmasıyla güzelin, olumlunun, iyinin sayısız mertebesi ortaya çıkar. İşte bu kadar sayısız mertebeyi ifadelendirirken, “güzel ve güzel olmayan” veya “doğru ve doğru olmayan” şeklindeki ikili mantık sistemi yetersiz kalmaktadır. Bulanık mantık; bilişsel alanda “doğru-daha doğru en doğru”, estetik alanda “güzel, daha güzel, en güzel” gibi bütün güzellik ve doğruluk mertebelerinin temsiline imkân tanıyan bir yapıdadır (Eryılmaz, 2015, s. 69).

TRİOLOJİK METODA DAİR ÖRNEKLER:

Hz. Peygamberin, “Helâl belli, haram da bellidir. Fakat bu ikisinin arasında şüpheli şeyler vardır. Bu sebeple şüphelerden korunan, dinini ve ırzını temiz tutmuş olur. Şüphelere düşen, harama da düşer” (Buhari, İman, 39) hadisi net ve belirgin haram ve helâllerin yanında belirsiz şeylerin de olduğunu ifade etmektedir. İşte bu belirsiz şeyleri mertebelerine vurgu yaparak ifade etme imkânı, iki doğruluk değerinden daha fazla doğruluk değerine sahip bir mantıkla mümkün olabilir. Helâller, haramlar, mekruhlar, tahrimen mekruhlar, müstehablar özel olarak ifade edilmek isteniyorsa, bu Şüphesiz gereklidir. Bu kavramlar, puslu mantığın bulanık kümelerinin örnekleridir.

Aynı şekilde fıkıh usulünde mükellefin davranışlarının farz-vacip-mekruh-tahrimen mekruh-haram olarak derecelendirilmesi, üzüm suyunun şaraba dönüşmesi/istihale, sabah

PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL BİLİMLERDE BİR METODOLOJİ DENEMESİ:
ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ/TRİOLOJİ

namazının vaktinin (fecir) karanlıktan beyaza dönüşmesi sınırında belirlenmesi örnekleri de aynı zamanda fıkihta bulanık mantıkla çözüm bulunabilecek problemlerdendir. Aynı şekilde ahlak alanında cimrilik ile tutumluluk arasındaki sınır noktayı ifade eden “Eli sıkı olma! Büsbütün eli açık da olma! Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun!” (İsra, 17/29) âyeti gibi amel-i salihî, ifrat tefrit arasındaki itidal huy ve ahlaki davranışları belirleyen terimler de birer bulanık mantık konusudur.

İslam'ın biri bilgiye biri de değer ve amele ilişkin olmak üzere iki yönü vardır denilebilir. Bu iki yön ve alana ait bilgileri inceleyen iki bilim ortaya çıkmıştır. Bunlardan dinin nazari yönünü inceleyen, Kelam, ameli yönünü inceleyen ise Fıkıhtır. Mantık bu bilimlerin pratiğe geçirilmesinde bir alettir. Özünü kelam ve fıkın oluşturduğu dini düşüncenin iki alanına ilişkin yöntem veya aklın kullanımı konusunda kelamcılar ve fakihler; ehli hadis/ehli eser, ehli rey/ehli nazar şeklinde (Durusoy, 2010, s. 16) ikiye ayrılmışlardır. Bu bağlamda belirgin bir örnek olarak bir kelâmdan bir de fıkıh ve sosyal konulardan örnek vererek triolojik metodun nasıl kullanılacağını örneklendirelim:

Tanrıya bilgi sorunundan dolayı inanmayanlar açısından Tanrının varlığı konusunda üç seçenek vardır: Bu, Tanrının gerçekte var olup olmamasıyla ilgili değil, aksine kula nispetle delilin yeterliliği ve kuvvet derecesi açısındandır.

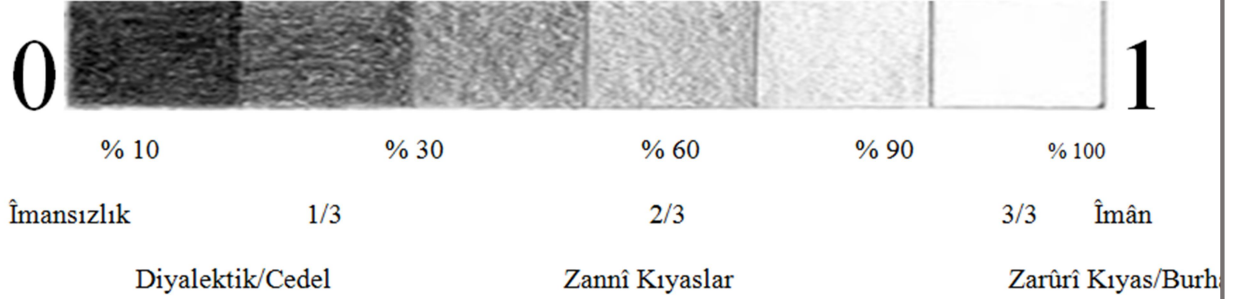
1-Tanrının bilgisini duyup bilip de esik bilgidan dolayı kabul etmemek/inanmamak. Bilmemeyi dışarıda tutuyoruz. Tanrı olgusu her insanın tabiatında var çünkü insan hiçbir şeyin kendi kendine olmayacağını hem doğuştan hem tabiattan öğrenir. (-1) ifrat yön.

2- Tanrıyı akli ve bilgi düzeyinde kabul edip toplumsal hayatta O'nun emirlerine uymak zor geldiği için O'nu kabul etmemek, teslim olmamak. (-1) tefrit yön.

3-Tarafsız kaldığını kabul etmek. Bu olabilir ama “-bilgi ve amel düzeyinde belirsizlik var, kabul etmiyorum” demek. (ortanın sahtesi: 0)

İfrat ve tefriti Aristo mantığına göre eşit sayarsak (çünkü ikisi de olumsuzluk içeriyor). -1 ile -1'i çarpalım. Sonuç +1 olur. Yani ikisi de yanlışsa Tanrı var ve ona inanıp itaat etmeliyim anlamı çıkar.

+1 ile 0 arasında puslu mantıkla bir korelasyon/eşgüdüm kurarsak, daha önce izah ettiğimiz gibi Zenon paradoksu gereği 1 ile 0 arasında sonsuz sayı olsa da pratikte hükümsüz olduğu için +1=0 diyemeyiz. Ancak;

Şekil.10. Bulanık Mantığa Göre Hükümlerimizin Dereceleri

Aynı önermeleri, taklidi iman açısından da düzenlersek mukallid “ben akıl yürütmem, atamdan işittim Tanrı var.” der. Diğer yandan “düşündüm, cümlelerle söyleyemem ama inanırım” ya da “Allah’tan içime bir delil, bir nur geldi şüphe edemem” de diyebilir. Bu durumda “taklit içeren ve ifade edemem seçenekleri” iki aşırı ucu yani olumsuzluğu ya da siyah rengi ve “0” durumunu temsil eder. “İçime bir nur doğdu” ifadesi 1 durumunu; “düşündüm, inandım ama cümlelerle bilimsel izah edemem” % 60’ı, “inandım ama inandığının gereğini asgari esaslar düzeyinde bazen yapıyorum bazen yapmıyorum” % 90’ı; “inandım ve asgari-azami düzeyde inandığının gereklerini yapıyorum” ise % 100’ü temsil eder.

1-Kırmızı elma, kırmızı elmadır. “1” İnanmayan ancak inanmıyandır.

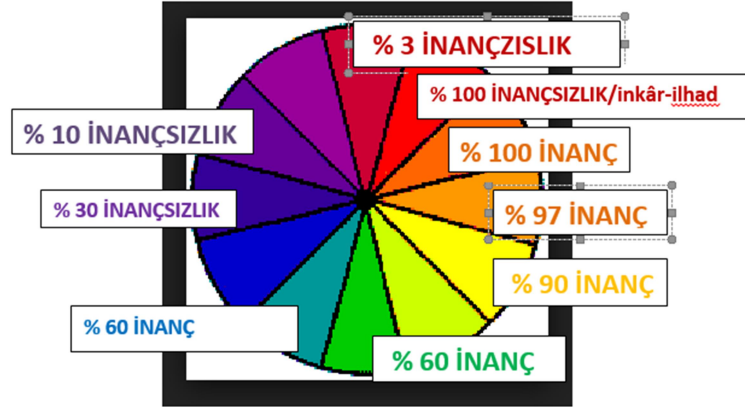
2-Kırmızı elma, yeşil elma olmayandır. “0” İnanmayan, inanan değildir.

3-Kırmızı elma, aynı zamanda kırmızı olmayan elmaya çok yakında, ortada veya uzakta olandır. İnanmayan, aynı zamanda az inanan ya da galibi zanla inanan ya da çoğunlukla inanandır.

İnanmamak için delil arayan biriyle inanan kimsenin teorik olarak birbirine yakın olduğu din felsefesinde kabul edilir (bkz. Şekil.14). Agnostik yetersiz delil olduğunu ileri sürerek kendini nötr “0” durumunda olduğunu kabul etse de vahyi/metafizik varlıkları tam da reddetmediğinden nispeten inanç sahasında yer alır. 0 ile 1 arasında düşünürsek metafiziği reddetmeye çalışarak tamamen olumsuz olmaya “o ve -1 olmaya” çalışan aslında teorik ateist (inançsız) tir. Bu anlamda Agnostiği % 3 kabul edersek % 100 inançsızlık/inkâr hali

PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL BİLİMLERDE BİR METODOLOJİ DENEMESİ:
ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ/TRİOLOJİ

0, inanç/iman hali de 1 olur. Böylece 0 ve 1 uzantısını dairesel olarak ifade edecek olursak inanç ile inkâr birbirine yaklaşmış olur.

Şekil.11. Puslu Mantıkta İnanç ile İnkârın Birbirine Hem Uzak Hem Yakın Olduğu.

İslâm mı kapitalizm mi yoksa sosyalizm mi? Mülkiyet biçimi, özel mülkiyet mi yoksa sosyal mülkiyet mi olsun sorunsalı üzerinden İslâm'a bakınca; özel mülkiyet, nasslarda var ama fazla mal biriktirme hırsı yerilmiştir. Akıl bilim hem özel mülkiyetin olmasını hem devlet mülkiyetinin olmasını iyi görüyorsa neticede buna göre karar verilir. Bu husustaki dini bilimler, sosyal-pozitif bilimler taranır ve neticede karara varılır. Nitekim SSCB ve Çin Komünist tarihinde özel mülkiyete yavaş yavaş izin verilmiştir.

Sosyal ve dini bilimlerde vahyi bilgi kaynağı kabul eden ve etmeyenler için bir metodoloji girişi yapmaya çalıştık. Her iki grup açısından böyle bir araştırma metodolojisi sıralaması uygun olabilir. Önemli olan bulanık mantık temelinde Aristo mantığı, epistemoloji, fıkıh ve kelam usulü metodolojilerinden yararlanarak temel kavram ve terimleri kabul ederek bir yargıya varmaya çalışmak, yargılarımızın kesinlik ve göreceliklerinin farkında olmaktır. Triolojik metot, bu konuda bize maddi-manevi ve ruhi olan varlık ve kavramları inkâr edemeyeceğimizi, yargılarımızın kesin olanlarının yanında görecelikler ve derecelikler de olabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

1-Elde bulunan asıllarına yakınları ile karşılaştırarak Musevi, Hıristiyan ve Uzak Doğu Mistikleri Kendi Kutsal Kitaplarının işkenceye, ırkçılığa gitmeyen ayetlerini bulup çıkarmalıdır. Karşılaştırma yapmadan önce en azından ilk başında Kur'ân'ın da kendi

kutsal kitapları kadar doğru olduğunu kabul edip, karşılaştırma yaptıktan sonra insanlığın ortak ilkeleri ve tevhid konusunda dşnmeliler. Bir karara varma aşamasında İslam bilginleri ile epistemolojik zeminde teolojik münazaralar yapmalıdırlar. Gerçekten teoloji, insanın üç temel alanından söylem-anlam ve eylem biçimini birçok yönden etkiler.

2-Kuran'ın muhkem ayetleri ve icma edilen konular haricinde ihtilaflı konular, başta fıkıh usulü olmak üzere bulanık mantık ve trioloji yöntemiyle; kuvvetli deliller (Burhan), daha az kuvvetli deliller (Zanni delillere, cedel-i ahsene/diyalektiğe dayalı) hükümler olmak üzere bilimlerin kesişim kümesinde tespit edilmelidir. Bu bağlamda daha önce yapılmış/yapılacak çalışmalar da dikkate alınarak her temel-yardımcı bilime ait veriler taranarak İslami bilimler alanında çağın sorunlarına cevap veren zlı, görsel, çizelgeli, kitaplar yazılmalı, bunlar çeşitli dillerde basılmalıdır. Sosyal bilimlerde örneğin sosyoloji, psikoloji vb. eskiden bu ilimlere dair İslam bilginlerinin kitaplarında neler varsa tüm eğitim kademelerinde ders kitaplarına konulmalıdır. Hatta fen bilimlerinde eskiden Müslümanların yaptığı bilimsel keşifler, ilgili modern konunun yanında verilmeli, "bu konuyla ilgili eskiden Müslümanlar şunları yapmıştır" denilerek İslam ümmetine küçüğünden büyüğüne bir güven verilmelidir. Ayrıca, çağımızda yaşayan Müslüman bilim adamlarının tespitleri de buraya eklenmelidir.

3-İslam hukuku alanında ortak çalışmayla, mevcut kanunlara alternatif olan, sekülerizme karşı önlemlerini almış, efradına cami ağyarına mani bir paket program yapılmalıdır. Bu program, yeni kurulan bir ülkenin hemen alıp uygulayabileceği şekilde bütün alanları içermeli, bilgisayar ortamına aktarılmalıdır. Buna ilaveten, sadece bir mezhebi ne çıkarmayan, ortak maslahata uygun olmalıdır. Burada batının hukuk epistemolojisinden, Pakistan, Suudi Arabistan, Mısır, İnan vb. kısmen İslam Hukukunu uygulayan ülkelerin tecrübelerinden yararlanılmalıdır.

4- Zann bilgilerin derecesi tespit edilirken epistemoloji, semantik, hermenotik gibi bilgi alanlarının İslam lemindeki karşılıkları ve bize has vazgeçemeyeceğimiz hususlar, Fıkıh usulüne göre belirlenmeli, Maksıd fikhı dediğimiz alanda kanunların gaye ve hikmetleri gözetilerek tespitler yapılmalıdır. Genel sosyolojinin tespitleri dikkate alınarak İslam Sosyoloji Projesi tamamlanmalı, bunda birincil metodolojinin fıkıh usulü ve modern metodolojiler olduğu bilinmelidir. İslam, evrensel fitrat dini olduğundan O'nun verileri

önyargısız bakılırsa doğal hukuk metodolojisine uygun düşeceği, İslam toplumlarının sosyolojisinin fıkıh ilmi çerçevesinde oluşacağı görülecektir.

5-Kelam ilmi de verilerini, yukarıda önerdiğimiz şekilde derecelendirdikten sonra bilimlerin kesişim kümesinde inanılacak hususların hikmetleri, ispatı bağlamında fen ve sosyal bilimlerden başta felsefe olmak üzere istifade etmelidir. Lakin hem fıkıh hem de kelâm ilmi önerdiğimiz şekilde kavram ve terimlerini İzzetbegoviç'in de tespit ettiği gibi kendi terim ve kavramlarının ayrıntılı şekilde bir çizelgesini yapmalıdır. Daha sonra onları kısaca ilgili nass ve açıklamalarla, kaynaklarıyla yayınlamalı böylece selefliğin kısır bakış açısından ümmet kurtarılmalıdır. Ancak bu çalışmaya, her ülkeden sahasında uzman bilginler katılmalıdır. Buna göre daha ilk sınıftan itibaren ders kitapları, triolojik metoda göre görsel, çizelgeli, resimli ve elektronik ortam uygulamalı şekilde düzenlenmelidir.

6-Zanni hususlarda; tasavvufun şartları yerine getirildiğinde sübjektif olsa da gerçek bir tecrübe olduğu vurgulanmalı, “mucize, keramet, büyü” gibi hususların gerçek olmadığı gibi bir kaniya yer vermeyecek şekilde akli ve nakli ispatları yapılmalıdır. Bilimlerin tasnifindeki sıraya ve ihtiyaca göre tüm İslam bilginleri, aynı fen bilimlerinde olduğu gibi tüm temel ve yardımcı İslami bilimlerin Kuran ve Sünnette yer aldığı kabul edilip ispatlanmalıdır.

7-Münazaralarda üçlü tasnif sistemimize dikkat edilmeli olumsuz indirgemeci, yüceltmeci tutumlardan kaçınılmalıdır.

8-Fen bilimleri hariç, bir mesele araştırılırken önce dini ilimlere o konuda söylenmiş bir şey var mı ona bakılmalı sonra diğer sosyal bilimler ve fen bilimlerinin katkısı ilave edilmelidir. Bilimlerin kesişim kümesine dikkat edilmeli, parçacı bakış açısından belli bir seviyeden sonra kurtulup ortada kesişim kümesinde bilimin, İlm-i Hak ve hakikat olduğu, ilmin her türlü tasnifin ötesinde öncesinde insanın anlam arayışına bir cevap olduğu unutulmamalıdır.

9-Kavram kargaşasına düşmemek için batıdan gelen kelimeler yerinde kullanılmalı, karşılığı tam olarak bizde yoksa derinlemesine inceleme yapmadan kullanılmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Arfi, B. (2009). Linguistic Fuzzy Logic Methods in Social Sciences, Berlin: Springer.
- Arvasi, S. (2006). Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz, İstanbul: Babıali Kültür.
- Asaidan, M. (2013), Hikemi ve Felsefi İstilahların Açıklanmasında ve Aktarılmasında Temsil ve rumuzun Yeri (Şeyh Şehabeddin Sühreverdi'nin Farsça Risaleleri Çerçevesinde), Selçuklulara Bilim ve Düşünce Semp., Konya:Selçuklu Belediyesi
- Atademir, H.R. (1974). Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı, Ankara: A.Ü. İ.Fak. Yay.
- Ayık, H. (2007). İslam Mantık Geleneği ve Doğruların Mantığı, İstanbul: Ensar.
- Başaran, A. (t.y.). Tümmeller Üzerine, Academia.edu.
- Bolay, S. H. (2009). Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara: Nobel.
- Buhari, Muhammed b. İ. (1992). Câmîu's-sahîh, İstanbul: Çağrı.
- Chalmers, A. (1994), Bilim Dedikleri, Çev. Hüsametdin Arslan, Ankara: Vadi.
- Çaldak, H. (2006). Aristoteles Mantığının İslam Usul Bilimlerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enst.
- Çapak, İ. (2003). Ebu Hamid el-Gazali'nin Mantık Anlayışı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enst.
- Çekmegil, M.S. (1996). Bilginin Gücü, İstanbul: Timaş
- Çelebi, İ. (2002) İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar, İstanbul: Rağbet.
- Çubukçu, A. (1990). Mantık ve Diyalektik, İstanbul: Yurt.
- Darimi, Ebû M. Abdullah b. A. (1992). Sünen, Kerahiyetu ahzi'r-rey, İstanbul: Çağrı.
- Durusoy, A. (2010a). Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme, Yıl 5, Sayı 2, s.9-20, Çorum: Çağrı Eğitim Vakfı İslami İlimler Dergisi.
- Durusoy, A. (2012b). Vehmiyyat Maddesi, c.42, s. 617-618, İstanbul: DİA.
- Emiroğlu, İ. (2012). Klasik Mantığa Giriş, Ankara: Elis.
- Eryılmaz, H. E. (2015). Bulanık Mantık Üzerine Bir Araştırma, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Feyerabend, P.K. (1975). How to Defend Society Against Science, Yaz Sayısı 11, London: Radical Philisophy Journal Pbl.
- Foulquie, P. (1975). Diyalektik, Çev. Dr. Afşar Timuçin, İstanbul: Gelişim.
- Gölcük, Ş., Toprak, S. (1988). Kelâm, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak.
- Hameroff, S. (2010). Finding Spirit in the Fabric, of Space and Time, Çev. Ali Erkan Kavaklı (Maddenin Ötesi ve Allah İnancı, Tefekkür Dergisi, Alıntı Yazılar), Bahar Yaz Sayısı Kasım, s.46-48, Frankfurt: Englighten Magazine.
- Hançerlioğlu, O. (2006). Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Remzi.
- Hoffer, E. (1998). Kesin İnançlılar/Kitle Hareketlerinin Anatomisi, İstanbul: İm.
- İbni Hanbel, Ahmed. (1992). Müsned, İstanbul: Çağrı.
- İbni Mâce, Muhammed b. Yezîd, Ebû Abdillâh ((1992). Sünen, İstanbul: Çağrı.
- İzzetbegoviç, A. (1993). Doğu ve Batı Arasında İslam, Çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir
- Kabaağaç, S., Alovera, E. (1995). Latince-Türkçe Sözlük, İstanbul.Sosyal.
- Karaman, H. (2015), Gazlı İçecekler-2 Köşe Yazısı (13.8.2015), İstanbul: Yeni Şafak Gazt.
- Kazanç, F. K. (2007). Klasik Kelâmî Tartışmaların Doğuşu ve Gelişimine Etki Eden Faktörler, Sayı: 24-25, s. 179-227, Samsun: O.M. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi.
- Kosko, B., (1994). Fuzzy Thinking, London:Flamingo.
- Maranki, A., Maranki, E. (2012). Kozmik Bilim ve Bilinçle Yaşam Enerjisi, İstanbul:Hayat.
- Malik, b. Enes, Ebu Abdullah (1992). Muvatta, İstanbul: Çağrı.
- Nar, A. (2010). Dinde Yenilikçiler ve Buluşma Noktaları, İstanbul: Doğru Yorum Gazt.
- Nesei,Ebû Abdirrahmân A. (1992). Sünen, C.4, İstanbul: Çağrı.
- Özcan, Z. (t.y.). İnsan ve Toplum Bilimleri-II, Ankara: Birleşik.
- Özden, Ö.H., Elmalı, O. (2014). Yeniçağ Felsefesi Tarihi, 2. bsk., İstanbul: Arı-Sanat
- Özervarlı, M.S. (2008). İbni Teymiyenin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi,

İstanbul: İsam.

Rifkin, J., Howard, T. (2010). Entropi, İstanbul: İz.

Sezen, Y. (1996), Maddeci Felsefenin Çıkmazları, İstanbul: Marmara Üni. İlahiyat Fak.

Şeriati, A. (2011). Medeniyet Tarihi, Ankara: Fecr.

Taslaman, C. (2007). Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı
Teolojik Agnostik Tavır, Sayı 33. s.41-68, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İ. (1998). Sünen, c.I-VI, Beyrut: el-Garbu'l-İslâmî.

(1992). Sünen, İstanbul: Çağrı.

Uludağ, S. (1987). İbni Teymiyye'de Mantık Meselesi, Ankara: İslami Araşt. Derg.

Ural, Ş. (2004). Matematik, Mantık ve Felsefe 1.Uluslararası Sempozyumu (26-28 Eylül),
s.43-57, Çanakkale/Assos: İstanbul Kültür Üni.

Wynn, K. (1992). Addition and Subtraction by Human Infants, Nature, s.749-750,

London:Nature Publishing Group (NPG)

Yaren, T. (1982). İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fikirler, Yayınlanmamış
Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Yenişehirlioğlu, Ş. (1985). Felsefe ve Diyalektik, Ankara: Maya.

Yüksel, Y. (2006). Puslu Mantık ve Felsefi Arka Planı, Yayınlanmamış Doktora Tezi,
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları:

Karaman; <http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/HayrettinKaraman/gazli-icecekler-2/2080>,
Erişim Tarihi:13.08.2015.

Wynn;https://www.researchgate.net/publication/21647991_Addition_and_Subtraction_by_Human_Infants, Erişim Tarihi: 21.05.2016.

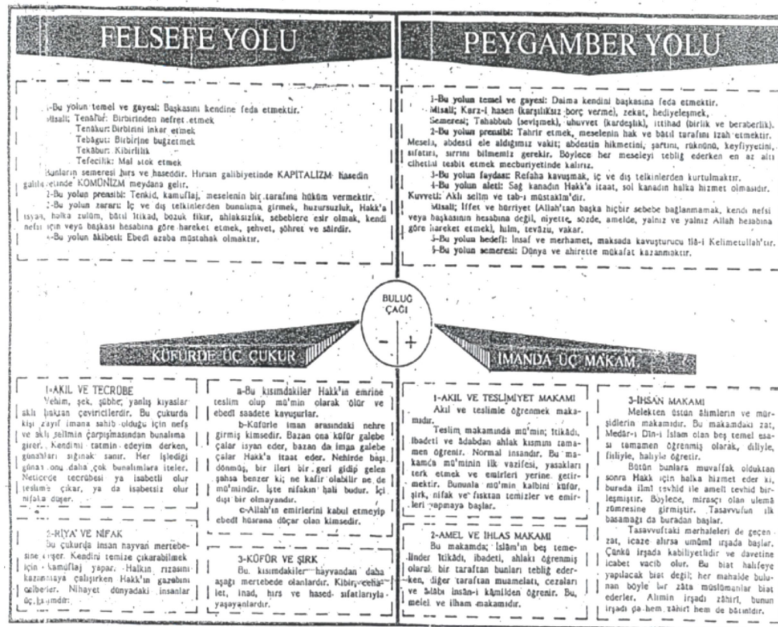
Hameroff;<http://www.quantumconsciousness.org/sites/default/files/Exploration%20of%20Quantum%20Consciousness%20-%20Enlighten%20Next%20-%202010.pdf>, Erş. Tarihi:
21.5.2016.

Başaran;https://www.academia.edu/733099/Tümeller_Üzerine, Erişim Tarihi: 21.5.2016.

Kavaklı;http://www.tefekkurdergisi.com/YaziMadde_ve_Otesindeki_Derinlik_Allah_inan_ci-286534.html

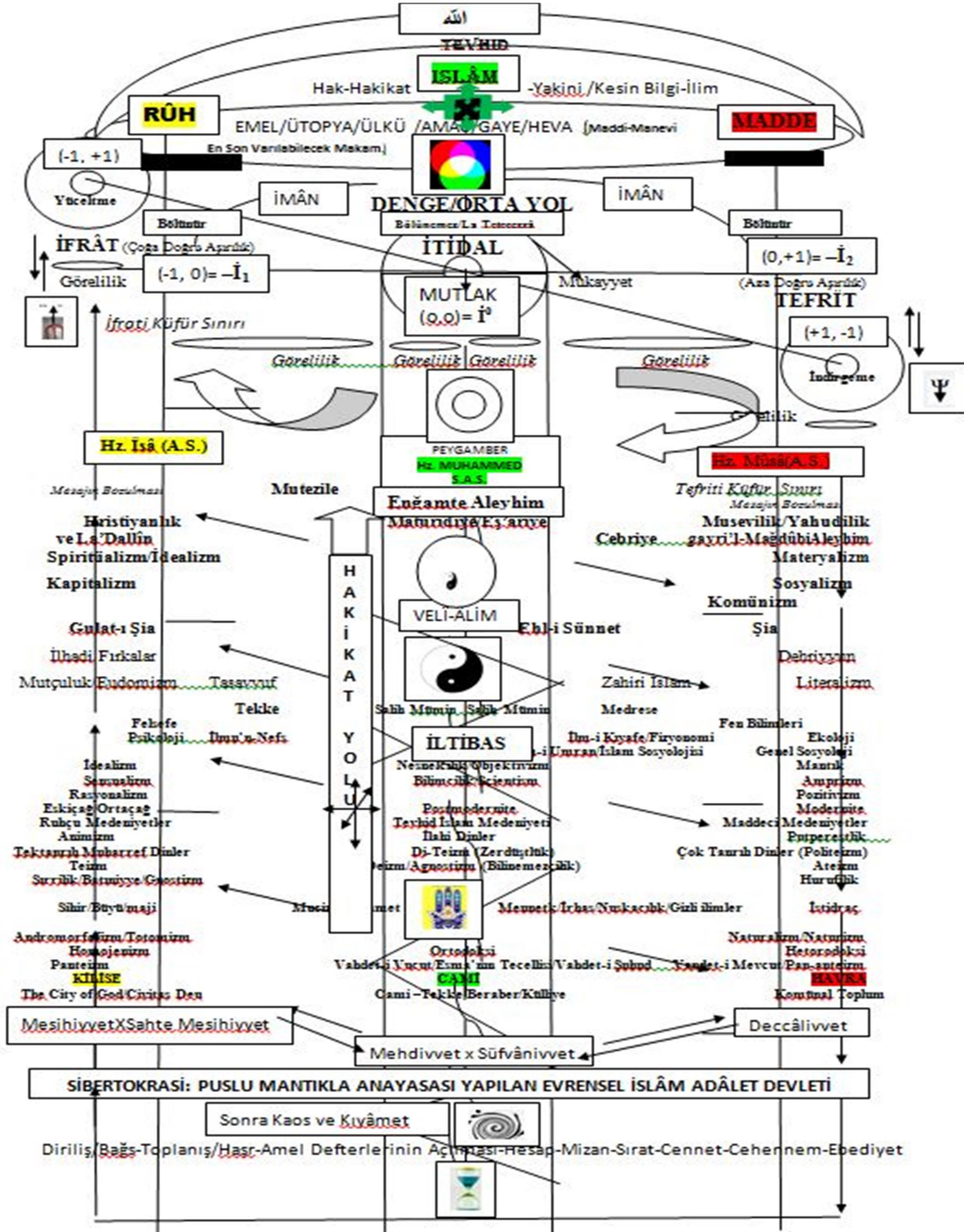
R Sütunu 'Doğu Medeniyeti' Ruhçu Düşünce	İ Sütunu İslam Medeniyeti Tevhid:İlkı Kutuplu Birlik 'İslam'	M Sütunu 'Batı Medeniyeti' Maddeci Düşünce
Ruh	İNSAN	Madde
Şuur	İNSAN	Varlık
Can	İNSAN	Vücut
Özne	İNSAN	Nesne
(<i>Letre en soi</i>) 'Kendinde şey' (Kant)		Olay (tezahür)
Ding an <u>sich</u>		Kendi için varlık (<i>Letre pour soi</i>)
Organik		Mekanik
<u>Poiesis</u> (Aristoteles)		<u>Mimesis</u> (Aristoteles)
Müşahhas-nevi şahısma münhasır		Mücerret-umumi
Cinsler-sembooller		Kategoriler-sayılar
Nitelik		Nicelik
DİN-SANAT		İLİM-TEKNİK
İbadet		Üretim
İbadet	NAMAZ	Hıfzıssıhha
Sadaka	ZEKAT	Vergi (Başkasının malını alanın malının alınması)
Değer yargıları-Ahlak		Mantıkî hükümler-Matematik
'Pratik Akıl Tenkidi'		'Salt Akıl Tenkidi'
Vicdan-İdeal-Düşünce-Günah		İhtiyaç-Menfaat-Gerçek-Zarar
Meditasyon-İlham-Sezgi		Gözlem-Akıl-Tecrübe
Kutsal sır		Problem
Dram-Ahlaki meseleler-Metafizik		Fizik Siyasi ekonomi-Sosyal Sorunlar
Ahlak	HUKUK-ŞERİAT	Kuvvet
Aşk Kötülüğe Tahammül	ADALET-CİHAD	Sınıf kavgası (Menfaat temini için güç kullanma)
Rahip-Aziz	ŞEHİT	Şövalye-Siyasi Savaşçı-Kahraman
Üslup		Fonksiyon
Estetik Şekil Verme		Tekniği geliştirme
YARATMA		TEKAMÜL
İnsanı Allah Yaratmıştır		İnsan tabiatın ürünüdür
'Semada Prolog'-İnsanın insanlaştırılması		Canlı Madde-Hayvan-İnsan-İnsanüstü
<u>Michelangelo</u>		Darwin
Allah dramı-kurtuluş için mücadele		Yaşama kavgası-Tabii ayıklama-Maddi hayatın
Animizm- <u>Personalizm</u>		<u>reprodüksiyonu</u>
Hristiyan <u>personalizmi</u>		<u>Reizm-Chosizm</u>
Tarihin kahramanlıklarla izahı-		Tarihi materyalizm
		Materyalist tarih anlayışı-

Şekil.5. Aliya İzzetgöviç'te Üçlü Düşünce

Şekil.11. İsmail Çetin'de ikili Düşünce, Tebliğ, Dilara Yay. Isparta 2008.

PARÇACI BAKIŞ AÇISINDAN BÜTÜNCÜL BAKIŞA SOSYAL BİLİMLERDE BİR METODOLOJİ DENEMESİ:
ÜÇLÜ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ/TRİOLOJİ

Şekil.8. Üçlü Düşünce Şeklinin Son Aşaması